DE NIEUWE STEM

september 1962
jaargang 17 - no. 9

maandblad
voor
cultuur
en
politiek

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de eerste van iedere maand.

Oprichters: N. A. Donkersloot - O. Noordenbos - H. J. Pos - J. M. Romein.

Redactie: de twee eerstgenoemde oprichters - T. Haan - Fr. de Jong Edz. - Ank Steenis - W. F. Wertheim; voor Vlaanderen: J. Kruithof.

De redactieraad bestaat uit: Prof. Dr. R. F. Beerling - Dr. J. J. Buskes - Mr. G. J. P. Cammelbeeck - J. B. Charles - Dr. B. Delfgaauw - Dr. P. J. Meertens - Dr. A. Romein-Verschoor - Th. van Tijn.

Uitgave: Uitgeverij „NIMO", Monnickendam
Kerkstraat 48-50 – Telef. (02995) 336

Vertegenwoordiging voor België:
Uitgeverij-Boekhandel S. M., „Ontwikkeling", Somerstraat 22, Antwerpen, tel. 33 86 59, postrekening 383 38

Het abonnementsgeld kunt U storten op giro 252646 t.n.v. adm. De Nieuwe Stem, Kerkstraat 48-50, Monnickendam.

Men wordt verzocht kopij, recensie-exemplaren enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het secretariaat der redactie: Mevr. S. Prins, Schalk Burgerstraat 32 3, Amsterdam-O. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt en persklaar is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

INHOUD:

Ellen Warmond, gedichten 485
J. J. Buskes, Bovengewelddadige weerbaarheid, Gandhi 488
B. van Delfshaven, Verwoeste stad 506
Marc Braet, gedichten 515
Frank Roels, Geyl en de Vlaamse onderontwikkeling 517
Pandélis Prevelákis, verzen 528
Jef Last, Portugese volksliederen 530
C. W. Rietdijk, Van literaten en prietpraters of de sociologie van de flauwe kul 534
E. B. Mayer-Swart, Wemmick en Eichmann 540
Kort Bestek 544
Ex Libris 546

NIETWAAR?

Wij weten het nu goed wij weten
wel beter
dat ons niets meer gebeuren kan
of het is al gebeurd op het moment
dat wij er rinkelend van schrik aan dachten

andere namen dezelfde
gebaren eender maar valer

en wij gaan verder
er is niets gebeurd

en wij gaan verder — denkend
tegen beter weten in:
alles kan nog gebeuren.

LAO TSE IN ZAKFORMAAT

Alles is mogelijk maar
men moet niets willen
geen stampende lans naar de kans
men moet niet willen maar weten

en het is mogelijk
dat wij het weten leren

maar het is uiterst
onwaarschijnlijk.

HET IS MAAR EEN VRAAG

Met het vroeger stromende lichaam
vertroebeld door virussen vrees
met de mond vol versplinterd gebeente
durft iemand nog te spreken?
liefde
fluisterend
nauwelijks hoorbaar?

met de keel op het kookpunt der kreet
het wanhopig verdampende bloed
in kolkende oren
durft iemand het nog te horen?
liefde
glimlachend
nauwelijks zichtbaar?

EEN HEILIGENLEVEN

Al biddend zag hij zijn geloof
doorzichtig worden een mica
kamerscherm om een kinderangst

(uit dit besef groeide een heilige)

en telde sedertdien in strikt geheim
zijn rozenkrans van 1 tot 4:
ongeloof bijgeloof hemelhoog
godje van papier.

KLEINE BARBARIE

Toen hij de moed gevonden had
zijn hand te laten groeien
volgens geheime wensen van de spieren
niet langer bedelholte
niet langer afweervuist
maar klauw

scherpte hij zijn nagels aan
een hardstenen verbittering
schudde zijn armen wakker uit
de hangmat van het verleden

sloeg toe

en sloeg als vroeger
in de leegte.

Uit de in 1963 bij Querido, Amsterdam, te verschijnen bundel *Het struisvogelreservaat.*

J. J. Buskes

BOVENGEWELDDADIGE WEERBAARHEID

GANDHI

Gandhi heeft in de eerste helft van deze eeuw de meest opzienbarende poging der wereldgeschiedenis ondernomen, om de Bergrede op het terrein van de politiek in praktijk te brengen, nog liever: de politiek door de Bergrede te laten bepalen.

Deze poging van Gandhi noemen wij de meest opzienbarende der wereldgeschiedenis niet alleen vanwege haar resultaten, maar ook vanwege het voor het christendom beschamende feit, dat zij ondernomen werd door een hindoe.

Ds. Niemöller, de man van de Belijdende Kerk in Duitsland, nam in 1953 op verzoek van de regering van India deel aan een studieconferentie over de bruikbaarheid van de principes en methoden van Gandhi in het leven der volken. Deze conferentie werd in New-Delhi gehouden. De leer van Gandhi, schreef Niemöller in zijn artikel „Eindrücke aus Indien", is naar het oordeel van Gandhi zelf de leer van Jezus. Wanneer Gandhi over geweldloosheid spreekt, bedoelt hij hetzelfde als Jezus in de Bergrede en als Paulus, wanneer deze in zijn Brief aan de Romeinen zegt: „Wordt van het kwade niet overwonnen, maar overwint het kwade door het goede". De hindoe heeft naar het oordeel van Gandhi het gehele christendom, ook Christus zelf. Zo werd het Niemöller duidelijk, dat Gandhi ons voor de vraag stelt, wie of de leer van Jezus eigenlijk meer in praktijk brengt, de zogenaamde christenheid, die duizend verontschuldigingen zoekt, om zich aan Jezus' geboden te onttrekken, of de hindoe, die Jezus niet als Zoon van God erkent, maar alles op alles zet om zijn geboden te gehoorzamen: „Zo is mijn diepste en duur-

zaamste indruk, die ik in India ontvangen heb, deze, dat God door Gandhi de christenheid tot bekering roept en ons de vraag voorlegt, of wij slechts Heer Heer zeggen zonder den Heer werkelijk te volgen".

Naast dit getuigenis van Niemöller plaats ik dat van prof. J. de Graaf, die in Utrecht als theoloog ethiek doceert. Hij zegt, er diep van overtuigd te zijn, dat het opleven in de twintigste eeuw van de gedachte en de praktijk van de bovengewelddadige strijdmethoden tot de tekenen der tijden behoort, waaraan de westerse christenheid meer aandacht moet schenken dan zij doorgaans doet: „Wij mogen immers twee dingen niet willen. We mogen de oorlog niet willen en we mogen niet berusten in onrecht en onmenselijkheid. Daarom zal de strijd voor recht en menselijkheid gevoerd moeten worden met middelen die zelf in verbinding blijven met recht en menselijkheid. Wie geen collectieve zelfmoord en geen sovjetisering van Europa wil, moet de geestelijke weerstand en zijn bronnen aanboren". Ook prof. De Graaf noemt, zo sprekende, de naam van Gandhi.

De grootste betekenis van Gandhi voor India en in India voor de wereld, is niet, dat Gandhi het volk van India politiek zelfbewustzijn bijbracht en het tot de strijd voor de vrijheid organiseerde, maar dat hij het een bepaalde methode leerde, om op het terrein van de politiek het kwaad te bestrijden: de weg van satyagraha en ahimsa, volgens Gandhi de enige verantwoorde methode en tegelijkertijd de verstandigste politiek.

Satyagraha betekent: waarheids- en liefdekracht, ahimsa: geweldloosheid. In Gandhi's acties van burgerlijke ongehoorzaamheid waren satyagraha en ahimsa de dominanten.

Men kan de vraag stellen, hoe Gandhi de weg tot deze unieke methode gevonden heeft.

De antwoorden, die de Gandhi-kenners op de vraag geven, spreken elkaar nog al eens tegen. Het is, meen ik, onjuist één enkele bron als de enige bron aan te wijzen. Behalve door het hindoeïsme is Gandhi

door het christendom beïnvloed, terwijl verschillende figuren genoemd moeten worden, aan wie hij bepaalde gedachten te danken heeft of die zijn eigen gedachten verdiept en verhelderd hebben. Wanneer wij op Gandhi's getuigenis afgaan, kunnen wij al evenmin een eenvoudig antwoord geven op de vraag naar de historische herkomst van zijn overtuigingen, omdat zijn getuigenis in de ene tijd nog al eens verschilt van dat in een andere tijd. Wanneer ik tracht weer te geven, wat ik bij Gandhi zelf gevonden heb, kan ik, in aansluiting aan B. de Ligt, slechts een veelvoudig antwoord geven.

Gandhi heeft de weg tot zijn unieke methode van satyagraha en ahimsa gevonden, beïnvloed door:

1. bepaalde godsdienstige tradities van het hindoeisme, i.z. het jainisme; 2. de Bergrede; 3. de ideeën van John Ruskin; 4. de gedachten van Leo Tolstoi; 5. de woorden en daden van Henry David Thoreau.

Er is een korte episode in het leven van Gandhi geweest, waarin hij zichzelf de vraag stelde, of hij christen moest worden. Hij heeft zeer bepaald voor het hindoeïsme gekozen en is tot aan zijn dood toe hindoe gebleven: „Er is een tijd geweest, dat ik tussen hindoeïsme en christendom aarzelde. Toen ik evenwel mijn geestelijk evenwicht teruggevonden had, werd het mij duidelijk, dat ik zelf slechts door het hindoeïsme verlost kon worden en het geloof van de godsdienst van mijn vaderen werd steeds dieper en klaarder".

De Bhagavad-Gita was voor Gandhi het belangrijkste boek voor de kennis der waarheid. De Bergrede heeft grote betekenis voor hem gehad, maar zij werd toch op de duur door de Bhagavad-Gita opzij gedrongen. Deze bevatte volgens Gandhi de meest volmaakte uiteenzettingen over ahimsa. Toch schreef hij: „Ik kan geen verschil ontdekken tussen de Bhagavad-Gita en de Bergrede. Wat de Bergrede op aanschouwelijke wijze voordraagt, is in de Bhagavad-Gita tot een wetenschappelijke formule herleid. Het heeft het evangelie der liefde op een wetenschappelijke wijze behandeld, terwijl de Bergrede ditzelfde evangelie in

wonderschone beeldspraak geeft. Het Nieuwe Testament was mij een vertroosting en schonk mij, vooral na de tegenzin, die ik bij sommige gedeelten van het Oude Testament voelde, een grenzeloos geluk. Verondersteld, dat ik beroofd zou zijn van de Gita en de inhoud vergeten zou hebben, maar dat ik de Bergrede wel zou bezitten, dan zou ik uit haar hetzelfde goud puren als nu uit de Gita".

Vincent Sheean, die Gandhi persoonlijk gekend en veel gesprekken met hem gevoerd heeft, zegt in zijn boek „Lead, kindly Light", dat de Gita en de Bergrede voor Gandhi's gevoel zozeer met elkaar verweven waren, dat hij er waarschijnlijk nooit zeker van was, welke van beiden in moeilijke tijden het meest voor hem betekende. Er waren tijden, dat de Bergrede zijn gehele wezen vervulde. Op andere ogenblikken heerste de Gita weer oppermachtig over hem.

Met Sheean meen ik — op grond ook van gesprekken met twee van Gandhi's secretarissen — dat de Bergrede hem in zijn jonge jaren zeer sterk heeft beïnvloed en dat de Gita pas later gezag over hem kreeg met als gevolg, dat zijn exegese van de Gita voor een groot deel bepaald werd door de Bergrede. Gandhi heeft de leer van de Bergrede getransporteerd in het klassieke Sanskrit-gedicht. Men zou kunnen spreken over een „hinein"-interpretatie. De zo door de Bergrede geïnterpreteerde Gita stelde hij hoger dan de Bergrede.

Het staat vast, dat Gandhi's interpretatie van de Gita historisch onhoudbaar is. Hij vergeestelijkte de gewelddadige en bloedige veldslag van Kurukshetra tot de strijd in het hart van de mens en zei: „Al zou er geen enkel boek zijn dat mijn interpretatie van de Gita steunde en al zou bewezen kunnen worden, dat mijn opvatting verkeerd is, dan zou ik haar nog handhaven".

Toen de zendeling dr. S. W. Clemes hem vroeg, welke boeken en mensen hem het meest hadden beïnvloed, antwoordde Gandhi: „De bijbel, Ruskin en Tolstoi". In later jaren zou hij ook de Gita hebben genoemd.

Het begrip „burgerlijke ongehoorzaamheid", waarmee Gandhi zijn strijdmethode aanduidt, is te danken aan de Amerikaan Thoreau, de man van het permanente protest van de vrije mens.

Thoreau heeft Gandhi het meest beïnvloed door zijn opstel „Civil Disobedience" van 1849, waarin hij zijn inzichten inzake individuele en collectieve dienst-, arbeids- en belastingweigering uiteenzet. Als de mens en de menselijkheid op het spel staan, behoren alle verantwoordelijke burgers hun regering te verhinderen, kwaad te doen door coöperatie in het goede en non-coöperatie in het kwade. De beste regering is die, welke het minst regeert. Het eigenlijke ideaal van Thoreau is: geen regering. Nooit mag de uitspraak van het individuele geweten aan het gezag van de overheid ondergschikt worden gemaakt. Wij zijn in de eerste plaats mensen en pas in de tweede plaats burgers. Thoreau is de man van de vrije gedachte en het libertaire socialisme.

Toen Gandhi in 1908 in Zuid-Afrika gevangen zat, las hij het genoemde opstel van Thoreau, dat zich merkwaardigerwijs in de gevangenisbibliotheek bevond. Ik zei, dat Gandhi de idee van de burgerlijke ongehoorzaamheid aan Thoreau te danken had. Daarmee zeg ik iets te veel. Gandhi zelf immers ontkende dit in een brief van 10 september 1935. De actie was in Zuid-Afrika al aan de gang, toen hij het opstel van Thoreau in handen kreeg. De actie was bekend geworden als een beweging van „lijdelijk verzet". Gandhi zelf gebruikte het woord „satyagraha", omdat de geweldloze weerstand door grote innerlijke kracht gedragen wordt. Nadat Gandhi Thoreau gelezen had, gebruikte hij de titel van diens opstel, wanneer hij het karakter van zijn actie aan Engelsen trachtte duidelijk te maken. Maar ook „burgerlijke ongehoorzaamheid" bevredigde Gandhi niet. Hij sprak nog liever over „burgerlijk verzet". Men moet de invloed van Thoreau dus niet overschatten. Men kan het beste zeggen, dat hij bepaalde gedachten, die bij Gandhi leefden, verhelderd en gepreciseerd heeft, waarbij men niet mag vergeten, dat Thoreau zelf zeer onder

de invloed stond van de Bhagavad-Gita en de Upanishads.

In 1903 kwam Gandhi met Ruskin in aanraking. Een Engelse vriend, Henry S. L. Polak, gaf hem Ruskin's „Unto this Last". Veertig jaar later zei Gandhi, dat dit boek met bloed en tranen geschreven was. De lezing van dit boek werd een keerpunt in zijn leven. Het vervulde hem met weerzin tegen het materialisme van de Europese beschaving en deed hem besluiten tot een heel eenvoudig, sober ascetisch leven op een boerderij.

De invloed van Tolstoi op Gandhi is bijzonder groot geweest. Het zou de moeite waard zijn, er een afzonderlijke studie aan te wijden.

Het was de Bergrede, waaraan Gandhi zijn ideeën van satyagraha en ahimsa te danken had. De Bhagavad-Gita bevestigde deze ideeën van de Bergrede. En het was Tolstoi's „Het Koninkrijk Gods is binnen u", dat aan deze ideeën een duurzame vorm gaf.

In zijn „Hind Swaray" noemt Gandhi zes geschriften van Tolstoi, die hij ter lezing en overdenking aanbeveelt.

Tolstoi had in 1908 aan de Indiase leider C. R. Das een open brief geschreven, waarin hij India opriep zijn bijgeloof in geweld en gezag in te ruilen voor geloof in universele saamhorigheid en liefde. Deze brief werd aanleiding tot een correspondentie tussen Tolstoi en Gandhi.

Gandhi schreef Tolstoi op 1 oktober 1909 over de strijd, die de Indiërs onder zijn leiding al een paar jaren streden, en verklaarde een overtuigd aanhanger te zijn van de leer van het niet wederstaan van het kwaad. Hij dankte Tolstoi voor het vele, dat hij aan zijn geschriften te danken had. Tolstoi antwoordde dat Gandhi's brief hem zeer verheugde: „God zij met onze trouwe broeders en medewerkers in Transvaal". Hij geeft Gandhi toestemming zijn brief „Aan een Indiër" in 20.000 exemplaren in Zuid-Afrika te verspreiden.

In het voorjaar van 1910 schreef Gandhi opnieuw een brief aan Tolstoi, waarin hij hem zei, zijn meest toegewijde aanhanger te zijn. Tolstoi antwoordde, dat het lijdelijk verzet niet slechts voor India, maar voor de hele wereld van de grootste betekenis was.

De meest bekende brief van Tolstoi aan Gandhi is die van 7 september 1910. Het gaat er in het leven om, zo schrijft hij, de grote wet der liefde toe te passen, de wet der universele eenheid, die zowel door oosterse als westerse wijzen ontdekt en verkondigd is. Deze wet, vooral sinds Christus bekend, werd door het officiële christendom eindeloos geschonden. Het officiële christendom stelde zijn vertrouwen vooral in geweld, regeringen, gerechtshoven en militaire bewapeningen. Thans nadert de grote crisis: er zal gekozen moeten worden. Het werk van Gandhi in Transvaal, die uithoek der aarde, staat in het centrum der belangstelling en is voor alle volken der aarde van de grootste betekenis. Alle regeringen beseffen, dat een dergelijke actie het grootste gevaar voor de staat betekent. In deze richting moet verder worden gestreden, want het gaat thans om alles of niets.

Gandhi noemde Tolstoi meerdere malen zijn grote leermeester en de schitterende vertolker van Jezus' leer. Tolstoi's politieke inzichten heeft hij intussen nooit aanvaard. Tolstoi was een religieus anarchist, terwijl Gandhi, al noemde hij zich een enkele keer een anarchist, het in wezen niet was. Tolstoi was, wat zijn principes betreft, trouwens veel radicaler dan Gandhi. Hij ging tot het uiterste. Zijn opvattingen hebben daardoor iets krampachtigs: ze zijn wettisch-dogmatisch. Gandhi was, wat de ideee der geweldloosheid betreft, een bezield apostel, maar geen star dogmaticus. De geweldloosheid is voor hem nooit een dogma geworden. Zij was geen absolute wet voor hem. Hij volgde zijn innerlijk licht. Hij trok ergens een grens, maar nooit doctrinair. Hij was zelfs niet vrij van een zeker opportunisme. Tolstoi was een universeler geest dan Gandhi, die toch eigenlijk altijd een fel nationalist is gebleven. Een vrij India was zijn eerste en liefste droom. Hij bleef bovendien tot het einde toe een

orthodox hindoe. Zijn indrukwekkende strijd voor de paria's, de onaanraakbaren, heeft hem er nooit toe gebracht, het kastenstelsel, dat zozeer met het orthodoxe hindoeïsme verbonden is, te verwerpen. Zijn conservatieve religie en zijn nationalisme versterkten elkaar wederkerig. De Ligt gaat zover, dat hij zegt, dat alle internationalisme, voor Tolstoi zo karakteristiek, Gandhi vreemd bleef. In ieder geval heeft Gandhi het universele, dat Tolstoi nooit prijsgaf, enkele malen in zijn leven aan het nationale opgeofferd. Wat India en het Oosten betreft, kan men bij hem telkens een geestelijk imperialisme ontdekken.

Men kan ook zeggen, dat Gandhi, anders dan Tolstoi, een politieke strijd gestreden heeft en daarom in bepaalde situaties tot compromissen bereid was. Iemand verweet hem eens, dat hij gezegd had, zo nodig bereid te zijn, zijn vaderland voor de waarheid op te offeren. Gandhi reageerde: „Dat heb ik gezegd, maar ik heb er aan toegevoegd, dat deze mogelijkheid zich nooit zal voordoen". Hij bedoelde, dat de waarheid in ons leven zo zeer met ons vaderland verbonden is, dat het opofferen van het vaderland voor de waarheid feitelijk ondenkbaar is. Tolstoi zou zo iets nooit gezegd hebben.

Omdat Gandhi een politieke strijd voerde, kon hij niet met principes werken op de wijze van Tolstoi: „Het leven wordt door velerlei krachten geregeerd. Het zou gemakkelijk sturen wezen, als wij de loop onzer handelingen slechts door een algemeen beginsel konden bepalen, welks toepassing op een gegeven ogenblik te duidelijk zou zijn, om zelfs een ogenblik nadenken te vereisen. Ik herinner mij echter geen enkele daad, waartoe ik zo gemakkelijk besluiten kon." Geweldloosheid is voor mij geen zuiver wijsgerig beginsel. Ze is de wet en de adem van mijn bestaan." Ondanks de sterkste poging los te komen van de invloed van zijn omgeving en opvoeding, kan niemand die geheel ongedaan maken. Geweldloosheid van twee mensen in verschillende situaties zal daarom nooit dezelfde vormen aannemen".

Gandhi kende ook zijn eigen zwakheid: „Zonder

twijfel heeft ieder niet alle konsekwenties, die uit de geweldloosheid voortvloeien, gevolgd. Wie zou dat kunnen? Ofschoon ik er mij op beroem, de waarheid der geweldloosheid te kennen, en tracht haar tot het uiterste toe te passen, gebeurt het meermalen, dat ik de logische gevolgtrekkingen van de leer niet tot het laatste toe volg. De werkingen van de natuur in 's mensen hart zijn geheimzinnig en beschamen tenslotte iedere verklaring". „Het is geen kwestie van verstand, maar van hart. De ware leiding komt door voortdurend wachten op God in uiterste nederigheid en verloochenen van zichzelf, altijd gereed, zich te offeren. De toepassing van dit alles vereist onbevreesdheid en moed in de hoogste zin van het woord. Ik ben mij mijn tekortkomingen pijnlijk bewust. Maar het Licht in mij is helder en vast."

Gandhi wist bovendien, dat oorlog niet uitgebannen wordt door individuele dienstweigering: „Ik herhaal, dat alle actie om de oorlog te doen eindigen, waardeloos zal blijven, zolang men de werkelijke oorzaken van de oorlog niet begrepen en hem niet tot in zijn wortels aangetast zal hebben. En is de eerste oorzaak der moderne oorlogen niet de onmenselijke wedijver om de zogenaamde rassen der aarde uit te buiten?"

Daarom kan ook geen mens zich geheel aan het oorlogsbedrijf onttrekken: „Als de natie ten oorlog gaat, gaan wij allen, of wij willen of niet, mee. Velen onzer ontdekten dat in 1917, toen elke postzegel, die wij kochten, ieder pond voedsel, dat wij aten, iedere belasting die wij betaalden, een bijdrage insloot tot bevordering van het moordwerk. Er was geen mogelijkheid behalve zelfmoord, waardoor wij deze persoonlijke deelname aan de oorlog konden vermijden. Het enige wat wij doen konden, was ergens een grens trekken en aldus tegen het kwaad getuigen en wat dit „ergens" betreft verschillen de mensen onderling. Ik heb reeds vroeger opgemerkt, dat de oorlogsbestrijders in het Westen zelfs in vredestijd in zoverre aan de oorlog deelnemen, als zij belastingen betalen voor de oorlogsvoorbereiding en op andere wijze re-

geringen steunen, wier voornaamste bezigheid dergelijke voorbereidingen zijn".

Al deze citaten zijn ontleend aan antwoorden van Gandhi aan B. de Ligt, die hem op allerlei inkonsekwenties in zijn optreden in de loop der jaren gewezen had en tot wie Gandhi zei: „Een zuiver akademische gedachtenwisseling kan de tegenwoordige voortgang der geweldloosheid slechts schaden". Deze antwoorden maken het verschil tussen Tolstoi en Gandhi duidelijk.

De gehele ethiek van Tolstoi ligt besloten in één enkel woord van Jezus: „Gij zult de boze niet wederstaan", door Tolstoi verstaan als: „Gij zult de boze niet met geweld wederstaan". Gandhi is in dit opzicht aan Tolstoi verwant. Ook hij reduceert de vrije zin van het evangelie tot een nieuwe wet, maar het wettische wordt bij hem telkens door de vrije zin van de Bergrede doorbroken. Hij is veel meer dan Tolstoi de man van de daad, hetgeen ook telkens weer betekent: de man van het compromis. Tolstoi heeft het principe zuiverder gehouden dan Gandhi, maar hij heeft nooit aan een volksmassa leiding gegeven. Hij bleef de individualist en de anarchist. Gandhi, minder zuiver van principe, heeft ons laten zien, wat Tolstoi ons nooit heeft laten zien, van welke geweldige betekenis de geweldloze strijd is, als ze door een volksmassa, geleid door een sterke, met die volksmassa verbonden, persoonlijkheid, toegepast wordt. Gandhi heeft aanvaard, wat Tolstoi nooit heeft willen aanvaarden, dat men ook in een bovengewelddadige strijd nooit het volmaakte bereikt. Hij heeft geweten van vuile handen. Zijn pacifisme draagt daarom volgens De Ligt een onstandvastig karakter. Gandhi was er ook niet in de eerste plaats op uit, vast te staan. Hij wist, dat hij slechts op weg was. Tolstoi, die zijn principe tot het uiterste toe zuiver hield, heeft politiek nooit iets bereikt. Gandhi, die van het ontoereikende van alle menselijk handelen weet had, heeft politiek heel veel bereikt.

Er is voor ons geen enkele reden, om Gandhi te veridealiseren tot een Indiase Christus. Hij was een

vrij conservatieve hindoe en een fel nationalist. Wie meent, dat Gandhi een zeer radicaal antimilitarist is geweest, zal er goed aan doen „Een wereldomvattend vraagstuk" van De Ligt te lezen, een zeer instructieve studie over Gandhi en de oorlog. De Ligt laat zien, hoe Gandhi ondanks zijn haast eenzijdige verheerlijking van Tolstoi en zijn grote bewondering van de Bergrede tot drie maal toe aan Britse oorlogen heeft deelgenomen. Wie kennis neemt van de discussie tussen De Ligt en Gandhi, zal moeten erkennen, dat Gandhi veel minder principiëel is dan De Ligt. Ik ben er zeker van, dat het lezen van het boek van De Ligt voor velen een schaduw zal werpen over een figuur, die ze tot nog toe als een heilige bewonderden. Ik ken antimilitaristen, die, toen ze dit boek gelezen hadden, geschokt waren, teleurgesteld in een man, die ze als een Messias vereerd hadden. Ik ben niet geschokt en al evenmin teleurgesteld. Ik voel mij niet recht thuis in de wereld van absolute en abstracte beginselen. Ik houd van echte, levende mensen, wien niets menselijks vreemd is. Tolstoi is evenals De Ligt principiëler dan Gandhi. Maar in de buurt van Tolstoi krijg ik het benauwd. Bij Gandhi voel ik mij in dit opzicht veel meer thuis. Tolstoi was universeler, maar in zijn liefde voor de mensheid verloor hij het contact met de concrete mens en het einde van zijn leven was een vlucht. Gandhi vocht niet voor de mensheid als abstracte idee, maar voor zijn ontrechte, armoe en gebrek lijdende Indiërs. Tolstoi kwam met zijn ethisch en individualistisch absolutisme tenslotte buiten het leven te staan. Gandhi heeft nooit het contact met zijn volk en zijn medemensen verloren. De welhaast tragische keuze schijnt hier zuiverheid met geringe invloed of expansie met verlies van mogelijke zuiverheid te zijn. Het laatste was in bepaalde situaties Gandhi's lot. Zijn falen verhinderde hem intussen niet bij de voortduur satyagraha en ahimsa te prediken.

Tolstoi, door zijn doctrinair ethisch absolutisme tot wanhoop gedreven en voortgejaagd door een steeds meer verontrust geweten, was in wezen een rampzalig mens. Gandhi geloofde, dat zijn eigen leven en dat

van anderen veranderen kon en hij deed het. Het maakte hem gelukkig. Bij Tolstoi bleef het beginsel zuiver, maar het bleef beginsel. Gandhi was het niet om de leer maar om het leven te doen. Hij wilde niet het principe van satyagraha en ahimsa zuiver houden. Hij wilde door satyagraha en ahimsa het leven van zijn volk veranderen. Waar Tolstoi nooit aan toe is gekomen, daar kwam Gandhi aan toe: hij ondernam de poging, de politiek door de Bergrede te laten bepalen. Hoe zou hij, die poging wagend, niet telkens gefaald hebben? Maar hij waagde de poging en de wereld, vooral de christelijke wereld van het Westen, zag met verbazing en beschaamdheid van welk een betekenis waarheidskracht en geweldloosheid waren, wanneer ze werden toegepast op het terrein van het politieke leven.

De strijdmethode van Gandhi berust op de overtuiging, dat de regering van een volk slechts zolang bestaansmogelijkheid heeft, als het volk aan die regering zijn steun geeft.

Over zijn strijd in Zuid-Afrika schrijft Gandhi: „Wij wilden ons voor de wet voor de Indiërs van 1907 niet buigen en dus moest die wet voor onze kracht wijken. Twee wegen stonden voor ons open: geweld gebruiken, toen men van ons eiste, de wet te gehoorzamen, of de straffen, die de wet voorschreef, op ons nemen, waardoor de zielskracht in ons werkzaam moest worden, en dat zó lang, totdat wij het geweten van de regering raakten. Wij waren overtuigd, dat men haat door liefde, leugen door waarheid, geweld door lijden overwinnen kan". Satyagraha en ahimsa waren voor Gandhi nieuwe namen voor de oude wet van het lijden.

Degenen, die satyagraha toepasten, noemde hij satyagrahi. Zij, die probeerden de satyagrahi er onder te krijgen, bezitten macht over hun lichamen en hun stoffelijke bezittingen, niet over hun zielen. De zielskracht van de satyagrahi is uit God. Zonder de hulp en de leiding van God zijn de satyagrahi machteloos. De satyagrahi weigeren deel te nemen aan wat ver-

keerd is: non-coöperatie in het kwade als keerzij van coöperatie in het goede. Een onderdeel van de non-coöperatie is de burgerlijke ongehoorzaamheid, ongehoorzaamheid aan de slechte wetten van een slechte staat.

Gandhi gaf eens de volgende regels voor de satyagrahi: zij moeten een levend geloof in God bezitten, want God is de enige rots; zij moeten waarheid en geweldloosheid aanvaarden en geloven in de aangeboren goedheid van de menselijke natuur, een goedheid, die zij tot leven wekken door liefde, tot openbaring gebracht in hun lijden; zij moeten het leven van vervolgden leven en bereid zijn voor hun overtuiging hun leven en hun bezittingen prijs te geven.

Satyagraha kan slechts worden toegepast door hen, die het geweld radicaal afwijzen. Een langdurige training is daartoe onmisbaar. Wie het lijdelijk verzet volkomen wil toepassen, moet een bijna, ja eigenlijk geheel volmaakt mens zijn. Wie zich zwak gevoelt, kan niet tot de satyagrahi behoren. Alleen hij, die volstrekt gelooft, dat er iets in de mens is, dat de geweldsdrift in hem te boven gaat, kan met succes lijdelijk verzet bieden.

Tegelijkertijd zei Gandhi: „Ik ben geen dromer, ik ben een praktisch idealist, de religie der geweldloosheid is niet slechts voor heiligen, zij is ook voor heel gewone mensen".

Gandhi heeft zijn methode voor het eerst toegepast in Zuid-Afrika, toen hij de daar wonende Indiërs organiseerde in een gemeenschappelijk verzet tegen de zogenaamde uitzonderingswetten. Ik denk aan de wet, die voorschreef, dat de Indiërs zich bij de politie moesten melden, om een vingerafdruk te laten registreren. Op advies van Gandhi besloten enige duizenden Indiërs de wet te negeren en daarvoor zo nodig straf te ondergaan. Zij bleven hun tegenstanders als medemensen erkenen en deden voortdurend een beroep op hen. Hun verzet bracht hen in de gevangenis. Later, toen nieuwe dwangmaatregelen genomen werden, gingen ze over tot algehele non-coöperatie en

algemene staking. Gandhi organiseerde een demonstratietocht dwars door Transvaal. Hij werd gearresteerd, maar het geweldloze leger trok zonder zijn leider verder. Alle demonstranten werden gearresteerd, gevangen gezet en per spoor naar hun woonplaatsen teruggebracht. Maar het doel werd bereikt: de publieke opinie kwam in beweging. Gandhi was juist voor de derde maal gearresteerd en tot vijftien maanden gevangenisstraf veroordeeld, toen de regering toegaf.

Teruggekeerd in India heeft hij zijn methoden vele malen bij verschillende gelegenheden toegepast: in zijn verzet tegen onrechtvaardige belastingen, o.a. tegen de voor India zo rampzalige zoutbelasting, en vooral in zijn actie voor de vrijwording van India. Het einde was een georganiseerd nationaal burgerlijk verzet: boycot van Engelse goederen, non-coöperatie, belastingweigering, staking. Straffen en mishandelingen ondergingen de strijders gelaten. Het Britse imperialisme kon niet tegen hen op. Er is een uitgebreide literatuur over „Indië en de strijd tegen het Westen" (de titel van een boek van de zendeling C. F. Andrews, een van Gandhi's beste en trouwste vrienden, over deze strijd).

Het merkwaardigste is, dat Gandhi in zijn strijd volkomen open kaart speelde. Hij kondigde zijn acties tevoren aan. En wanneer bleek, dat het volk de geestelijke kracht niet opbracht, om satyagraha en ahimsa trouw te blijven en tot onverantwoordelijke geweld-daden zijn toevlucht nam, zette Gandhi, tot verontwaardiging van vele ongeduldige nationalisten, zijn actie stop en deed boete voor zijn volk door een tijd lang te bidden en te vasten: „Ik begeer niet minder dan het Britse volk door geweldloosheid te bekeren en hen zo het kwaad te doen inzien, dat zij India hebben aangedaan".

De Britse autoriteiten zijn op gruwelijke wijze tegen de satyagrahi opgetreden. Moordpartijen, mishandelingen, arrestaties, zware gevangenisstraffen, hoge boeten waren aan de orde van de dag. Maar Gandhi hield vol en zijn parool bleef: „Behandel uw vijanden

altijd zo, alsof zij eenmaal uw vrienden zullen zijn". Het einde is geweest, dat Engeland de nederlaag leed en Gandhi de overwinning behaalde.

Andrews zegt: „De ontwaking der massa's onder Gandhi's aanvoering heeft een nieuw India geschapen".

Gandhi is sterk beïnvloed door de Bergrede, juist dat gedeelte van de bijbel, waarmee kerk en christendom in de loop der eeuwen weinig raad hebben geweten en dat op kerk en christendom een minimale invloed heeft geoefend.

Terecht kunnen wij tegen Gandhi zeggen: gij negeert welhaast de hele bijbel, de Bergrede zonder meer is het evangelie niet, door haar van de rest van het evangelie te isoleren vermoraliseert en verhumaniseert gij haar op een ontoelaatbare wijze!

Gandhi kan echter op zijn beurt tegen kerk en christendom zeggen: gij aanvaardt de hele bijbel, maar één gedeelte hebt gij op non-actief gezet en krachteloos gemaakt en juist dat éne gedeelte heeft mij gegrepen!

Prof. Heerling zegt: „Gandhi heeft ons een christelijke waarheid getoond, die wij bij duizenden voor-aanstaande christenen missen: het volstrekte geloof in dat deel van Gods Woord, dat de Bergrede heet".

In de Bergrede heeft Jezus beschreven, wat het betekent naar Gods wil in deze wereld te leven: „Wie deze hoofdstukken op zich laat inwerken, voelt de adem van een zo volstrekte revolutie, dat daarbij alle revoluties, die wij op touw kunnen zetten, nog maar kinderspel worden. Jezus beschrijft hier een wijze van leven, die al onze menselijke voorstellingen te boven gaat en waarbij al onze morele onderscheidingen niet meer als zwak en voorlopig, doch zelfs als huichelachtig en gevaarlijk uiteenvallen" (ds. K. H. Kroon). Het leven van Gandhi is inderdaad naar het woord van Leonard Ragaz de grootste tot nog toe ondernomen poging, om de Bergrede in het politieke en sociale leven een plaats te geven.

De gedachte alleen reeds, dat iemand dit mogelijk acht, vinden wij in het Westen onbegrijpelijk. Ook de

westerse wereld rekent tot haar bitterste ervaringswijsheid het spreekwoord: wie zichzelf tot schaap maakt, wordt door de wolf verslonden! De leer van Jezus, die de zijnen zendt als schapen onder de wolven, is bepaald niet van deze wereld.

Natuurlijk, we kunnen ons zelf misleiden. Dat deed Truman, die als president van de Verenigde Staten in het Witte Huis eens zei: „Wij geven leiding aan de morele krachten der wereld. Wij zijn leiders, die geloven, dat de wet, waaronder wij leven, een van God gegeven wet is en dat al onze tradities afkomstig zijn van Mozes en van Jezus, toen Hij de Bergrede uitsprak. Wij trachten te leven en te handelen naar deze wet". Bij een andere gelegenheid zei Truman: „De Bergrede geeft richting aan het handelen der Verenigde Staten".

Deze uitlatingen kan ik niet anders waarderen dan als een symptoom van geestelijke blindheid. Men vraagt zich af, hoe lang geleden het mag zijn, dat Truman de woorden van de Bergrede gelezen heeft, en men zou willen, dat iemand de ex-president uitlegde, wat de Bergrede wezenlijk betekent. De politiek, zoals ze in het Westen bedreven wordt, onttrekt zich volkomen aan de Bergrede. Wij hebben de Bergrede aangepast aan de moraal van het Westen. Of: wij overspannen haar uitspraken zo, dat ze voor de doorsnee-mens onbruikbaar worden. Of: wij zeggen, dat ze alleen voor enkelen gelden. Of: wij beweren, dat de Bergrede niet bestemd is voor deze wereld, maar voor het Koninkrijk Gods.

De vraag van Gandhi aan kerk en christendom is: wat doet gij met de Bergrede?

Op deze vraag hebben kerk en christendom tot nog toe geen antwoord gegeven dan alleen in een levenspraktijk, die met de Bergrede vloekt.

Immers, wat betekent de Bergrede?

In verband met ons onderwerp zeggen wij, dat zij negatief de prijsgave van het geweld en positief het geloof in God betekent. Paulus heeft haar inhoud samengevat in zijn woord: „Word van het kwade niet overwonnen, maar overwin het kwade door het goe-

de". Treed het boze niet tegemoet in zijn eigen sfeer, maar vanuit de wereld van het goede. Niet: leugen tegenover leugen, haat tegenover haat, geweld tegenover geweld, maar: waarheid tegenover leugen, liefde tegenover haat, het wapen van de geest tegenover de geest van het wapen! Dat is de Bergrede!

Zo heeft Gandhi het gezien. Ook al heeft hij door de Bergrede te isoleren haar vermoraliseerd, toch was zij voor hem allerminst een codex van het publieke recht, ook niet het geheel van een aantal regels, die linea recta in het politieke leven kunnen worden toegepast. Hij was geen absoluut pacifist en geen fanaticus van de geweldloosheid. Te goed wist hij, dat een volk niet tot geweldloosheid gedwongen kan worden. Maar wel betekende de Bergrede voor hem dynamiet onder de wereld van de gangbare politiek en een oproep tot een radicale en totale vernieuwing van deze politiek.

Vast was hij ervan overtuigd, dat zij slechts onder één voorwaarde haar taak kon vervullen: dat God er is en wij onvoorwaardelijk in God geloven.

Henriëtte Roland Holst noemt Gandhi een religieus politicus. Religie en politiek zijn bij hem niet te scheiden. Zijn politiek is de toepassing van zijn geloof in het leven van elke dag. Geloof en leven zijn voor hem één.

Men kan vragen, hoe het Gandhi gelukt is de Bergrede tot een kracht in het politieke leven te maken.

Zijn volk heeft zijn geloof niet onvoorwaardelijk gedeeld, maar het boog zich voor de macht van zijn geest.

Daartoe heeft zeker medegewerkt, dat India een onderdrukt volk was en Gandhi al zijn kracht inzette voor de bevrijding van India.

De voornaamste reden is echter, dat India als geheel een religieus volk is. Niet de staat, maar de religie is in India centraal. Het is niet zo verwereldlijkt als het Westen, al is het gevaar acuut, dat ook India aan de verwereldlijking ten prooi valt.

In het Westen is de saecularisatie tot het einde toe

voortgeschreden. Daarom is bij ons de staat en het geweld van de staat centraal. Vanwege deze saecularisatie is een algemeen beroep op de Bergrede bij ons niet zinvol, daar de Bergrede geheel aan God en het geloof in God is georiënteerd. Daarom kan de Bergrede in het politieke leven bij ons slechts kracht oefenen via stoottroepen, die een geestelijk revolutionair karakter dragen en voor welke de Bergrede werkzaam en actueel wordt in heel het leven, ook het politieke en sociale leven hier en nu.

B. van Delfshaven

VERWOESTE STAD

Het front golfde heen en weer. Het provinciestadje lag geschonden in de middagzon. Het was een middelgrote stad als overal ter wereld, met vier soorten mensen: zij die over cultuur praatten, zij die cultuur hadden, zij die cultuur schiepen en zij die cultuur misten. Tot de laatste groep behoorde bijna iedereen, de rest in hoofdzaak tot de eerste soort. Verder waren er een hoofdstraat, een markt en een paar buitenwijken. In de eerste, waar tot voor kort de nozems het asfalt en de winkelportieken beheersten, vuurden nu tanks, klonken af en toe geweerschoten. Op de markt lagen doden, nog in geronnen bloed en mest van dieren. Levenden bleven onzichtbaar. In de villawijk waren soldaten bezig met verschroeide-aarde-politiek, niemand wist tot welk leger zij behoorden, er waren uniformen uit vijf, zes landen en soms afdelingen blauwhelmen. De japanse kers bloeide, de seringen bijna. Een merel vloog laag, met luid getjitter, door de tuin waar Eric Balto met twee man naar binnen ging.

„Kom er maar uit, opa" zei hij tegen de bewoner aan de deur. Zijn twee soldaten gingen achterom langs de garage het huis in. „Een mooi huis heb je."

De aangesprokene knipperde tegen het schelle zonlicht.

„Lang in gewoond?"

De ander mompelde iets van dertig jaar.

„Zo. Zo, u bent leraar." Luitenant Balto zag het bord M.O. naast de deur. „Nou, ga dan maar op het trottoir staan. Zijn er nog meer in huis?"

Hij hoefde niet op antwoord te wachten, de twee soldaten kwamen met een vrouw en een jong meisje naar buiten. Het meisje deed preuts en hooghartig, zijn soldaat-eersteklasse duwde haar met de kolf van zijn geweer achter de heg bij de garage. De moeder

volgde haar dochter met argusogen, de vader stond er intellectueel en onbeholpen bij en keek naar de vlammenwerper die Balto op het huis richtte. De vlaggestok knakte doormidden, ruiten sprongen. De leraar staarde naar de schroeiende klimopbladeren, naar het uitspringend hoekvertrek waar zijn boeken stonden, naar de vreemd naar buiten wapperende vitrage van het raam waarachter hij zo vele vrije middagen had zitten corrigeren .... waar hij nu nooit meer zou kunnen zitten peinzen of hij daar tot z'n dood toe zou moeten blijven zitten corrigeren. Als hij nù niet doodging ... doodgeschoten door die luitenant hier. Hij schrok op, maakte een wildfladderende beweging van willen vluchten, maar zijn vrouw greep hem bij de arm.

„Rustig, mensen, rustig" zei de soldaat die hen bewaakte. „Geen geintjes asjeblieft."

Het huis begon te branden als een fakkel, boven het geknetter van de vlammen uit was het bronstig hijgen van de soldaat-eersteklasse te horen.

„Ik geloof dat-ie ze mooi tegen het prikkeldraad in die heg aangedrukt heeft, luit" grijnsde de soldaat op het trottoir.

„Ja, die hangt als een wild beest tegen de tralies," antwoordde Balto uit de tuin zonder zich om te draaien. Hij was verdiept in zijn werk, in de woonkamer zag hij een heel oud wandbord met het oog Gods, het hing juist boven het t.v.-toestel. Een straaljager gierde laag over het stadje.

„Hiernaast bij de notaris ...." begon de leraar zenuwachtig, maar de soldaat dacht dat hij naar zijn dochter wilde en prikte hem met de bajonet in zijn rug. De man had alle vreemde levenssituaties die hij in zijn boeken aangetroffen en gecommentarieerd had nooit gekend, geen enkele ervaring gaf zijn wijsheid een concreet houvast.

Luitenant Balto richtte zijn schreden naar het volgende huis, hij monsterde de fraaie bungalow. Op zijn smal, intelligent gezicht, waarop een glimlach van voldaanheid speelde, was te zien dat hij genoot van deze warme voorjaarsdag, de rose bloesems aan de

bomen, de witte strepen van de straalmotoren in de blauwe lucht. Het was een prachtige omlijsting van de hoogoplaaiende branden. Hij wenkte de leraar en diens vrouw zich te verwijderen. De eerste stond verdwaasd te kijken naar zijn huis alsof hij alles in een droom zich zag voltrekken, de tweede kneep haar mond strak dicht en tuurde in de bladeren van de liguster. Hij haatte deze mensen, en deze niet alleen: ze waren allemaal te dom gebleken om een beter lot te verdienen. Hij riep zijn soldaat-eersteklasse voort te maken ... deze kwam, zijn broek dichtknopend, over het tegelpad aanslenteren.

De notaris zat in een goedgemeubileerde kamer achter een geweldig raam, een goed-doorvoede veertiger met bolle ogen, een vis in een aquarium. Balto vroeg zich af hoe zijn onzindelijke bezigheid van geldverdienen viel te rijmen met dat gezapig zitten in die protserige fauteuils, maar goed, daar kwam dan nu een eind aan. Als ratten zou hij ze allemaal naar buiten drijven.

Voordat hij evenwel het tuinpad inliep, werd zijn aandacht naar het einde van de straat getrokken, daar was een oploopje van burgers op een plein of zoiets. Hij aarzelde, gaf dan zijn twee soldaten opdracht aan het huis van de notaris te beginnen. Zelf liep hij door naar het plein, kapitein Zigra stond daar ook te kijken, het kon dus niets verdachts zijn. Het plein heette Bevrijdingsplein, zag hij, de mensen stonden bij de modernebeeldengroep die Zigra op hun tocht hierheen De Kotsertjes gedoopt had. De burgemeester, enkele notabelen en een artistieke jongeman stonden gebogen over een put. Een houten paal met witbeschilderde punt werd langzaam in de grond gelaten. Totem und Tabu dacht hij zo maar, dan ging hij naar Zigra toe en informeerde wat er aan de hand was.

„Met mijn speciale toestemming," grinnikte deze, „maak je niet ongerust. Een culturele plechtigheid. Een specimen van moderne beeldhouwkunst wordt voor het nageslacht begraven."

De burgemeester bevestigde een verzegelde brief aan de kop van de paal.

„Geloven ze hier nog in een nageslacht?"

De kapitein nam een slok jenever uit zijn veldfles en zei: „Dan weten ze in een volgende beschaving tenminste dat het niet zo maar een paaltje van een tuinhek is geweest."

„Laten we een eind maken aan die kul," stelde Balto voor.

„Wacht nog even, amice, haast je niet, ik neem dadelijk de overkant van jouw straat wel." Zigra veegde zijn druipsnor af. „Tenslotte zijn wij hier om de cultuur en de beschaving te verdedigen."

„Ja, jij zeker," spotte Balto. Zigra verneukte alle wijven die hij krijgen kon en bezoop zich dag en nacht, jenever was goed voor het beendermerg, zei hij, voor de aanmaak van witte bloedlichaampjes. Hoewel zijn lange lichaam meer op alcohol dan op vast voedsel liep, bleef hij een scherpschutter en een goed strateeg.

De beeldhouwer had het woord genomen, hij sprak gedempt als aan een groeve en zei met een fluwelen stem dat ware kunst altijd herkenbaar bleef, door alle eeuwen heen, voor de eenvoudigen van geest. Het irriteerde Balto, hij liep terug naar het huis van de notaris. Ze hadden beter een atoomgranaat over dit stadje kunnen gooien, nu moest verdomme alles met de hand gebeuren. Angst voor eigen mensen of liefde voor het oude handwerk? Hij wist het niet, vervloekte al die schijthuizen van de generale staf en zag dat in de verte, aan het andere einde van de straat, luitenant Johannesen begonnen was. De dienstklopper had verdomd al meer gedaan dan hij, zeker vijf vuurhaarden kon hij onderscheiden. Johannesen wierp natuurlijk fosforgranaten door de bovenramen, hij liep nog altijd op te scheppen over korfbalwedstrijden die door hem gewonnen waren.

Uit het huis van de notaris klonk de stem van een radio-omroeper .... DE REGERING DEELT DE BEZORGDHEID VAN VELE POLITICI OMTRENT HET LOT VAN DE BURGERBEVOLKING. DEZE DIENT ECHTER TE BESEFFEN DAT HET MILITAIR BELANG ... zodra hij in de

kamer was, zette hij het toestel af. Misschien was het hun eigen regering, misschien ook niet. In elk geval was dat verontschuldigend gezeur volmaakt overbodig bij het uitvoeren van militaire acties waar ze zelf bevel toe hadden gegeven.

Achter uit het huis klonk gejammer, hij stootte een paar deuren open en vond in de bijkeuken zijn soldaten bezig met de notaris. Ze hadden hem halfontkleed op de granieten vloer gelegd en stelden de batterijen op. Hij knikte goedkeurend, zeker verzet gepleegd. Hij liet zijn mannen een sigaretje rollen en plaatste zelf de elektroden op het vadsig lichaam. Al meer dan veertig jaren goed gegeten, goed gerookt en goed gedronken, stelde hij vast, en niets wijst erop dat hij van zichzelf kotst.

„U zult niet veel plezier van mij hebben ... ik heb een zwak hart," zei de notaris. Balto keek hem even aan, zag dat hij komedie speelde. De soldaten luisterden niet eens. De notaris keek naar de luitenant, een hard en brutaal gezicht.

„U kunt mij beter doodschieten," ging hij door, „ik vergeef u bij voorbaat, want u weet niet wat u doet." Het maakte geen indruk, zag hij, de soldaten lachten en rookten, ze zaten op de pasgeverfde tuintafel. Hij vouwde zijn handen en deed zijn ogen dicht. „Mijn God, mijn God, heb medelijden met mij en deze arme lieden," zei hij hardop.

„Godverdommese huichelaar," vloekte Balto en spuwde hem in zijn gezicht. Onwillekeurig gaf hij daarbij een sterkere stroomstoot die alle leven uit het trillend lichaam sneed. „Die kan verdomme ook niet veel hebben, met z'n ascetisch lichaam."

Ze lieten hem liggen waar hij lag en doorzochten de andere vertrekken. Er was niemand meer, in de woonkamer zette zijn soldaat-eersteklasse de radio weer aan. VOLGENS NIET-OFFICIELE BERICHTEN ZOU HIJ REEDS GERUIME TIJD GELEDEN ZIJN TERUGGEKEERD EN IN VERSCHILLENDE STEDEN ZENDTIJD HEBBEN GEKREGEN. IN OMLOOP ZIJNDE GERUCHTEN DAT HIJ GEDOOD ZOU ZIJN, WORDEN

AAN RELIGIEUZE MYTHEVORMING TOEGESCHREVEN, VERMOEDELIJK ZET DEZE AGENT-PROVOCATEUR ZIJN ACTIVITEITEN REEDS GERUIME TIJD VOORT. COMMANDANTEN WORDEN GEWAARSCHUWD... de stem brak af omdat Balto zijn revolver op het toestel leegschoot. „Een of andere politieke inlichtingendienst," zei hij verachtelijk, „vertrouw niets en niemand behalve jezelf. En mij" voegde hij tot goed begrip zijn twee soldaten toe, terwijl hij zijn revolver laadde. „Kom aan, zit daar niet op je luie godverdomme in die stoel, er is werk aan de winkel!" De militaire confectiegezichten grijnsden terwijl hij hen naar buiten joeg.

Kapitein Zigra was aan dezelfde kant als hij begonnen, zag hij, luitenant Johannesen werkte zo snel met de huizen aan de overkant, zonder de mensen er eerst uit te jagen, dat ze met hun drieën wel ongeveer gelijktijdig klaar zouden zijn. Het werd ook tijd, over een uur zou het wel donker zijn, de brandlucht en de rook werden doordringender. Hij had nog één bewoner die een zwakke poging tot protest probeerde, in de vorm van heulen met alle vijanden. De man kwam met een pot, een kruik en een pyama net de trap af uit de kamer waar zijn vrouw ziek lag, hij was de eigenaar van een mangaanfabriek en zei dat hij om principiële redenen tegen geweld en tegen oorlog was. Dat zeiden ze verdomme allemaal, achteraf; op Balto's vraag waar hij dan vóór was, kwam het traktaatjesachtig antwoord: voor een samenleving van vrije mensen, gebaseerd op christelijke naastenliefde.

„Dat had je dan eerder moeten bedenken," wond Balto zich op, „in elk geval kun je daar dan nu de consequenties van trekken en die voorganger van je achternagaan." Hij richtte zijn revolver, de industrieel zei dat hij opzettelijk voorraden had achtergehouden en nu gaarne bereid was... „Ga jij je nieuwe samenleving maar op mars of venus stichten," gaf Balto hem een kogel. De pot met urine rolde voor het lichaam uit tot aan zijn voeten.

Buiten keek hij naar de donkerende wolkenloze

hemel, er waren nog geen sterren, alleen het vertrouwde zoemen van hoge straalbommenwerpers. Wat die nog moesten doen na zoveel raketten was hem een raadsel. Wat er in de verre achterlanden aan weerszijden van het front nog leefde, was al zo verziekt door radio-activiteit dat dat toch geen belang meer voor de oorlogvoering had. Geldverspillen tot en met, lijken verdedigen. Enfin, de generale staf zou het wel weer beter weten . . . hij was blij dat hij kapitein Zigra bij het volgende huis bezig zag.

Deze had een put gegraven in de voortuin waar hij tegels van het oprijpad in legde, ze wilden niet goed plat liggen. Naast hem in het vochtig wordend gras lag een baby, of een kleuter al, waar lag de grens? Het was een zoet jongetje met een hoge kuif en levendige bruine ogen. Zigra legde het kind zo in de put dat het niet om kon rollen, hij vloekte op de tegels die niet goed recht wilden liggen. Bij de eerste schop aarde die op het kind terecht kwam, begon het te kraaien van plezier.

„Help ook eens mee," zei Zigra nijdig, „sta daar niet te filosoferen over het hoe en waarom."

„Dat doet ik al lang niet meer," zei Balto, met z'n voet wat aarde in de kuil schuivend. „Al sinds de tijd dat ik ontdekte dat alle mensen nog maar kleuters zijn, met hun gelul over jenever en wijven en plichten en rechten. Kleuters motiveren ook het ene detail met het andere omdat ze het geheel niet overzien, dat werkt bij mij altijd onweerstaanbaar komisch."

„Ik zie het komische er niet van in, schiet godverdomme maar wat op." Zigra wiste zich het weet van z'n voorhoofd, nam nog een slok uit z'n onuitputtelijke veldfles.

Toen het kind al half bedekt was, lachte het nog, een diepe schaterende lach opeens die luid opklonk in de avondstilte. Tot het hoofdje onder een schop aarde werd bedolven, het laatste dat zij zagen waren de armpjes die het zand uit de oogjes wilden wrijven, of het slaap had.

Kapitein Zigra blies grimmig het sein tot verzamelen en afmars, ze waren blij naar hun bivak in het

bos achter de spoorlijn terug te kunnen keren, hun ogen traanden van de brandlucht. Bij het Bevrijdingsplein keek luitenant Johannesen om en constateerde dat hij er vijftien voor zijn rekening had genomen. „Wat? Mensen?" vroeg Balto. „Nee, huizen, tel dat rokend puin maar. In elk geval zullen we van die straat geen last meer hebben." Zijn lijzige stem klonk bijna triomfantelijk, hij was een bleke welopgevoede jongeman, die van zichzelf niet eens wist hoe hij zijn zou als hij dronken was en die waarschijnlijk nooit een vrouw had aangeraakt, hoogstens dames in haar slaapkamers bespied. Balto gaf geen antwoord meer, hij keek naar de sloot die langs de spoorlijn liep, er dreven een paar lijken in. Verderop in de halflandelijkheid waren jongens aan het voetballen, die zouden hun bal waarschijnlijk niet uit dit lijkenwater durven halen als ze hem erin trapten, dacht hij, met een vage jeugdherinnering.

Kapitein Zigra dronk nog steeds en liep wat zwaaiend op zijn lange benen vooraan de troep. Bij het bos kwam hij naast zijn twee luitenants lopen en merkte met overslaande stem op dat mensen die een ideaal hadden en ergens in geloofden toch eigenlijk veel sterker stonden in dit leven.

„Ja, in de dood ook," bleef Balto hard.

„Nee, laten we nu nuchter blijven en geen grapjes maken na . . . ."

„Nuchterheid is een tekort aan verbeeldingskracht. Daar komt alle ellende van als je die alleen maar uit een flesje kunt halen."

„Ik bedoel . . . hik . . . ik bedoel in dit leven, als je godsdienstig bent . . . je moet me goed begrijpen . . ."

„Ja, ik begrijp je wel. Ik condoleer je vast met je sterfdag."

„. . . dan ben je veel sterker, geestelijk, en . . ."

„Ja, en veel beperkter ook. Om niet te zeggen stompzinnig." Het ergerde hem dat de kapitein begon te lallen. „De mens is nu eenmaal een wreed dier en dat zal altijd zo blijven. Als er tenminste straks nog mensen zijn."

„Een móói dier, amice . . . hik . . . een móói dier."

„Nou, mooi . . ." betwijfelde Johannesen. „Had je die arrogante lieden uit die vervloekte straat zo even uit hun huizen moeten zien kruipen."

Balto had een wrange lach: Johannesen beschimpte, blijkbaar zonder het te beseffen, min of meer zichzelf. Het was zielig, deze troep overlevenden, vermoeid freewheelend in de weinige hun toegemeten tijd, ze hadden beter allemaal tegelijk naar de verdommenis kunnen gaan.

Bij hun bunker was hij al weer over zijn wrok heen, tenslotte was hij evenzeer slachtoffer als de anderen, al had hij dan zijn scepticisme nog als reddingsboei om zich aan vast te klampen. Hij duwde de kapitein, die balanceerde in tijdelijk evenwicht tussen drank en geloof, goedmoedig over de drempel. „M'n beste kapitein, jij eindigt nog een keer in het gekkenhuis," zei hij tot besluit, onverstaanbaar voor de soldaten. „Maar daar zijn we eigenlijk allemaal al in," voegde hij er tot troost voor hem aan toe.

Vroeg in de morgen werd hij wakker, de anderen sliepen nog. Tegen de dubbele wacht zei hij dat hij behoefte aan wat frisse lucht had. Ze keken hem bedenkelijk aan, maar Balto liet zich niet weerhouden door overwegingen van eigen veiligheid. Het bos geurde als nooit tevoren, hij vond het heerlijk dat het elke morgen weer ochtend was. Zorgvuldig vermeed hij de uitgezette boobytraps en mijnenvelden, hij wilde dieper in het bos de dauw en mogelijk de herten zien en iedere gedachte dat ook hier reeds de natuur was aangetast verbannen. Terwijl hij een geweldig, in de ochtendzon fel glinsterend spinneweb bekeek, werd hij van achter overvallen en tegen de grond geslagen. Hij keek op in een smal, intelligent gezicht, waarop een glimlach van voldaanheid speelde.

„We hebben het niet speciaal op jou gemunt," hoorde hij een der partisanen gebrekkig in zijn eigen taal zeggen, „we hebben alleen een uniform en een militair zakboekje voor een van onze mensen nodig, begrijp je."

Hij begreep het volkomen en kon zich niet eens verbazen toen de kolf van een geweer zijn hoofd verbrijzelde.

Nog mogelijk een zon te maken in de nacht
koraalloos eiland van angst angstiger nog
dan slechts een grijze lijn te zijn in wind.

Nog mogelijk te denken aan een handgebaar
zacht als vlinderblauw en zachter op de dorst
van mijn gelaat van mijn kapot gelaat.

Nog mogelijk een lied te dromen van een lied
in de lichtboog van de dag de dwaze dag
die men bezweert met een versteende hand.

Als zij mij roept vertel haar
dat ik stierf ergens tussen as en stilte.
Zeg haar niet hoe ik schreiend
de plaats zocht van haar afwezigheid
de blinde vorm van haar lichaam.
Als zij mij roept geef haar mijn ogen
mijn grijze woorden traag en trager.

Zeg haar dat ik me verloren heb.
Dat ik een vogel werd duister
op de oevers van vergetelheid
steen bezijden alle wegen
zuidzee om de wanhoop te verdrinken
in een sterven zo tijdelijk
en zo behoedzaam.

Zeg haar dat ik haar mond
wens te bewaren, te wonen
in haar gelaat als in mijn eigen huis.

Als zij mij roept vertel haar alles
wat je weet, wat je wist, wat je vermoedt.
Eens een dag zullen ook de bomen
van mij vertellen wanneer ik werd
safraanoog van de maan
nachtzwaluw van saturnus
alles alles maar nooit dat
wat zich bergt achter een masker van stro
wat een dode vinger krast
op muren van kerkhof en bordelen.

Als zij mij roept vertel haar
hoe ik leef of hoe ik sterf.
Geef haar mijn ogen de verschroeide
vleugels van mijn geluid
mijn klankloze woorden als maden
in het vergeeld portret van mijn gelaat.

Frank Roels

GEYL EN DE VLAAMSE ONDERONTWIKKELING

Toen ik over de radio hoorde dat prof. Geyl op de IJzerbedevaart het woord had gevoerd, en later las wat hij precies gezegd had, was m'n reaktie niet duidelijk pro of contra. Ongetwijfeld had zijn aanwezigheid het prestige van de manifestatie verhoogd en een aantal onverschilligen aan het twijfelen gebracht; zijn zinnetje over de amnestie voor politieke misdrijven, die al lang had moeten zijn toegestaan, zou zeker worden misbruikt en verder-geïnterpreteerd. Maar anderzijds klonk Geyl, globaal gezien, toch helemaal anders dan b.v. de aloude voorzitter van het Comité, de pre-Freudiaanse psycholoog prof. Fransen (als hoogleraar thans op rust). De bedevaarders moeten zich enigszins bevreemd hebben gerealiseerd dat er andersdenkenden bestaan, politiek-linksen, en die toch Vlaamsgezind zijn; de vermelding van Mussche en de mensen van „Links" was vast een unieke gebeurtenis te Diksmuide.

Over dit optreden van Geyl blijf ik nog ongeveer van dezelfde mening, ook nu ik van zijn verantwoording-après-la-lettre heb kennisgenomen in Vrij Nederland (22 september); ze is ook deels overgenomen in de katholieke De Standaard (22 september) [1]. De objectieve invloed van een optreden blijft immers ongewijzigd door de verklaring die de acteur ervoor geeft. Maar zo'n verklaring leert natuurlijk één en ander, veel méér dan de daad, over de man-zelf. Het zijn dus de principiële standpunten van Geyl die in dit artikel worden behandeld.

Omdat verschillende bladen de bedevaarders als nazisten hadden gebrandmerkt, schrijft Geyl uitvoerig

over de Vlaamse collaboratie. Men mag die niet overdrijven, zegt hij.

Eerst brengt hij een verzachtende omstandigheid naar voren: de abnormale omstandigheden in Vlaanderen (de achteruitstelling). Een paragraaf verder haalt hij als verontschuldiging aan dat ook in Nederland en Wallonië collaboratie voorkwam. Wat is dan de rol van die abnormale omstandigheden? Of heersten daar weer andere (niet-normale) toestanden? Dat zal wel. In Duitsland ook, trouwens.

„Er waren er veel meer die begonnen met op de nieuwe orde verwachtingen te stellen, in reactie tegen Belgische misstanden dan veelal, maar die lang vóór het eind tot bezinning kwamen en beseften dat er zodoende een veel erger aanslag op hun volksaard en traditie werd gepleegd; sommigen zaten al te diep in het systeem verstrikt om zich te kunnen losmaken, maar deden dan daarbinnen nog wanhopige pogingen, tot mislukken gedoemd natuurlijk, om te verzachten of af te wenden. Dat na de bevrijding een odium op het hele Vlaams-nationalisme en zelfs in veler ogen op de hele Vlaamse beweging kwam te liggen, was voor een groot deel te wijten aan de 'repressie', net als na 1918 fanatiek anti-Vlaams, en die alle vergrijpen op de meest roekeloze manier zocht te verergeren."

(I). Nog eens de misstanden dus. Ik meen dat het een algemeen vastgesteld feit is dat het fascisme slechts kans krijgt in een ongezonde situatie. Daar is niets speciaal Vlaams aan, en als het als een zekere verontschuldiging geldt, gaat hetzelfde op voor het fascisme in het algemeen. Maar is het een verzachtende omstandigheid? Is het fascisme minder gevaarlijk en misdadig omdat het reageert tegen bestaande mistoestanden, in plaats van (ja, wat is het alternatief?) tegen niet-bestaande? Natuurlijk niet. Fascisten vormen juist een constante bedreiging *omdat* zij in antwoord op alle problemen, een ideologie en politieke praktijk voorstaan, die niet alleen geen oplossing kunnen brengen, maar ten overstaan van de parlementaire demokratie een duidelijke achteruitgang betekenen (hoe weinig voldoening deze laatste ook mag schen-

ken): wegens de principiële suprimering van elke vorm van demokratie door de abdikatie van het volk in de handen van de Leider; wegens de principiële verwerping van gelijkberechtiging van alle mensen, in eigen volk en in de wereld; wegens de oorlog en ander geweld waartoe dit principe noodzakelijk moet leiden.

(II). Laat ons spreken over die collaborateurs die tot bezinning kwamen, vóór het einde. [2] Nu ken ik persoonlijk niet veel van deze mensen, maar men zou dit toch ook langs de pers moeten vernomen hebben, en langs publieke verklaringen. Ik herinner me zelfs geen enkel markant geval waar de bezinning werd gemanifesteerd *nà* het einde. Anderzijds zijn mij wel gevallen bekend — zoals trouwens in alle West-Europese landen — die blijven herhalen dat de Engelsen en de weerstanders óók niet wit waren (denk maar aan al die verkrachte meisjes na de bevrijding); en dat de Joden ook in zekere zin om hun uitroeiing hadden gevrààgd. Om de scherpzinnigen niet te citeren, die uitroepen dat Hitler toch maar gelijk had, dat het ware gevaar uit het Oosten komt! En de intelligenten (jazeker) die met kracht verdedigen dat er toch maar behoefte was aan een nieuwe orde, want zó ging het niet langer. Velen zwijgen natuurlijk, met de koppige zekerheid dat de waarheid wel aan 't licht zal komen. Een mea culpa, een voorlichting en verwittiging van het volk en de jonge generatie, zoals een eerlijk inzicht dat zou vereisen, behoren zeker niet tot de kenmerkende gebeurtenissen in de naoorlogse politiek. Er kan ook weinig twijfel over bestaan dat een herintegratie van deze mensen in de gemeenschap, door henzelf en door het grootste deel van het volk zal begrepen worden als de erkenning, dat hun houding waardevol kan geweest zijn voor de „Vlaamse zaak", voor de „kultuur", in de „strijd tegen het kommunisme" — ook in de fascistische interpretatie die zij aan deze (op zichzelf lege) idealen gegeven hebben.

(III). Zij kwamen dus *niet* tot bezinning. Waarover? Over de zes miljoen vergaste Joden, over de plannen tot uitroeiing der „latijnse" rassen, over een

oorlog die meer vernietigend was dan elke vorige? Dat dacht u zo, maar ze beseften plots *dat er een aanslag op hun volksaard werd gepleegd.* Ze bleven dus eenvoudig binnen de fascistische denkwijze, ze vonden Hitler niet konsekwent omdat hij aan Vlaamse (dus Germaanse) bloed en bodem geen recht deed wedervaren. De Waalse volksaard (om maar iets te noemen) kon hun natuurlijk geen snars schelen. Een notitie waarvoor we Geyl dankbaar mogen zijn, maar waarom noemt hij dat in hemelsnaam „bezinning", en dan nog als goed punt?

(IV). Maar het beste komt nog: het odium dat op het Vlaamse nationalisme rust is voor een groot deel te wijten aan de repressie. Men zou bijna geloven, dat Geyl geen andere redenen kan ontdekken waarom er toch een odium op zou kunnen rusten! En de repressie was „fanatiek anti-Vlaams"! De Vlaamse weerstanders (deze die uit de kampen teruggekomen zijn, bedoel ik) zaten dus tranen met tuiten te schreien omdat hun 'zwarte' volksgenoten het toch alleen maar Vlaams bedoeld hadden, en nu door de Brusselse franskiljons te zwaar werden gestraft.

Er zijn dus talrijke collaborateurs (politieke en militaire, ekonomische, en zeer veel kulturele) die het Hitler-regime gediend en gepropageerd hebben omdat zij de Vlaamse zaak wilden dienen. Goed. Maar het was *hun* Vlaamse zaak: het Vlaamse fascisme, de verspreiding van de Germaanse kultuur van vendelzwaaien, massazangfeesten en eden van trouw; ook de strijd voor de Zuiverheid (op alle gebied) [3] en tegen al wat Rood is; het respekt voor het Gezag en de Orde. Hier ligt de hoeksteen van de verhouding: Vlaamse beweging-collaboratie. *Vlaams:* dat betekent niets, als ideaal (wel als etnologisch begrip natuurlijk). De inhoud moet men eraan geven, en *dàárvan* hangt alles af, niet van het etiket. De groep rond Mussche, wil: een socialistische ekonomie, (ook) in Vlaanderen, d.i. door gemeenschapsbezit en -beheer der produktiemiddelen, het ekonomisch leven laten beheersen, niet langer door winstbejag, maar door de wensen van de

loontrekkenden zelf; onafhankelijkheid van een Franse administratie te Brussel inzake onderwijs en kulturele zaken; handhaving van de rechten van het officiëel onderwijs en der niet-katholieken. [4] Dankzij dit alles rekenen Mussche e.a. op meer materiële en kulturele welstand (demokratisering van het onderwijs, inschakeling der arbeiders in beheer van bedrijf en staat), en daardoor meer vrijheid.

In de Vlaamse Volksbeweging en de Volksunie ontmoet men ook wel mensen die het over struktuurhervormingen hebben; maar de kans is miniem dat hun fraktie triomfeert in een hoofdzakelijk burgerlijk milieu van advokaten en geneesheren. En de vage waarborgen die zij aan niet-katholieken voorstellen zijn niet erg geruststellend. Ze schermen erg met kulturele autonomie en federalisme, maar dat zijn instrumenten en wat ze ermee hopen te bereiken is veel minder duidelijk.

En de IJzerbedevaart? Geyl zegt: het enige teken van fanatisme dat ik er zag was de in 1946 opgeblazen IJzertoren, monument ter ere van Vlaamse soldaten — *anti-Vlaams* fanatisme dus. We botsen weer op het inhoudsloze woord: *Vlaamse* soldaten, daar heeft Geyl genoeg aan. Waarom leest hij het opschrift op de toren niet: A.V.V.-V.V.K. Alles voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Kristus. Het staat ook op de nieuwe toren in aanbouw. En men ziet het op de titelkop van menig Vlaams blad. Het is een slogan die meer en langer is herhaald, met meer kracht, die een veel grotere constante is in de Vlaamse beweging dan de „bezonnen" redevoeringen op de IJzerbedevaart, die een wisselende inhoud hebben en nooit uitmuntten door politieke intelligentie. Het is al een oude slogan: van '14—'18, maar hij is vandaag even springlevend in de harten van die 40.000 bedevaarders.

En welke soort slagzin is het, wat is zijn inhoud? Primo is hij katholiek — meer dan dat: fanatiek en klerikaal. Vlaanderen, met zijn 40% andersdenkenden erin, wordt aan Kristus (en niet de lutherse of de calvinistische, wel te verstaan) geofferd. Maar Geyl zegt toch heel kalmerend: in de Vlaamse beweging uit

zich veelal onafhankelijkheid tegenover de clerus. Vernam hij dat misschien van de *bedevaarders?* Secundo is de slogan een mystiek-fascistische. Zeker, het is nog mogelijk van in 1962 de typisch Vlaamse problemen te zien als één der belangrijkste waarmee de Vlamingen worden gekonfronteerd. Maar ze tot hoofdprobleem te bevorderen, gaat al lang niet meer op: Berlijn en de bewapeningswedloop [5] zijn zeker dominant, want ze determineren het blote voortbestaan van de hele wereld, dus ook van Vlaanderen, boven over de hoofden van alle Vlaamse aktiecomité's uit. Maar dit zegt de slogan ook niet: Vlaanderen is het *enige* vraagstuk („Alles voor Vlaanderen"). Congo, Burundi, Algerië, Cuba, de dalende of stationaire levensstandaard van 2 miljard mensen, het analfabetisme in de onderontwikkelde en in verschillende NATO-landen, het roekeloze wegsmijten van astronomische sommen aan volslagen nutteloze Starfighters en vliegdekschepen door de rijke naties, terwijl ze zelfs niet in staat blijken volledige werkverschaffing en rechtvaardige en degelijke gezondheidszorg op eigen grondgebied te scheppen: *bestaat allemaal niet.* A.V.V.

Wat zegt Geyl over de IJzerbedevaart? Onder meer dit:

„Wat ik dan zelf die zondagochtend te Diksmuide kon waarnemen — het was de eerste keer dat ik een IJzerbedevaart bijwoonde — was wel heel anders. De opkomst was, zo wordt aan alle kanten verzekerd, massaler dan ooit na de Tweede Wereldoorlog; 40.000 mensen is één van de meer gematigde schattingen. Tal van extratreinen; autobussen en reiswagens, en een stroom van auto's die op de laatste 20 km een gedrang veroorzaakten dat heel wat vertraging teweegbracht. Het enorme veld was om elf uur tot in zijn hoeken gevuld" ... De regie was meesterlijk, het geheel had stijl, en ik wil graag bekennen dat het mij diep ontroerde" .... "Alles bijeen vond ik het niet alleen een ontroerende, maar een verheugende ervaring, en verheugend was ook, niet alleen die enorme toevloed van deelnemers, maar het groot getal jonge-

ren onder hen" . . . „*Wanneer ik terugdenk aan die op zichzelf al indrukwekkende menigte van 40.000 mensen aan de ernst en toewijding die uit de gezichten straalden, aan de verstandige, op generlei wijze provocatieve taal van de voormannen, aan de gesprekken die ik met de leidende figuren voerde, allen doordrongen van de noodzaak van Vlaamse eenheid ten aanzien van Vlaamse hervormingen*" . . . . .

Dit schrijft, in een pleidooi pro domo nog wel, de *historicus* prof. Geyl. Het is maar goed dat hij de gebeurtenissen, waarover hij zijn wetenschappelijke arbeid verrichtte, niet allemaal heeft bijgewoond. Het algemeen principe wordt weer eens bevestigd, dat men juister inzicht krijgt vanuit zijn studeerkamer, in de Congolese (of West-Iriaanse — of hoe zegt men dat? Nieuw-Guinese gaat toch beter) affaire, dan de „mensen die er geweest zijn". Ten overvloede wrijft Geyl ons nog eens het feit in de ogen dat dergelijke mensen a priori suspect zijn. 40.000 deelnemers! Geyl zou ook ontroerd geweest zijn als hij 500.000 Moskovieten Chroesjtsjow had zien toejuichen, of 15 miljoen Indiërs in vervoering op een religieus feest. Herinnert hij zich nog de brullende menigten met opgeheven arm, die ik ken uit The Great Dictator, en die ook in Spanje nog te fotograferen zijn? En hoe zou Geyl reageren op een manifestatie van 100.000 stakende metaalarbeiders (Belgische of Italiaanse natuurlijk, want het NVV is niet erg voor die dingen)?

En zoveel jongeren! „Verheugd" is hij erover! Die nette blauwe en bruine uniformen met de landsknechttrommels (niet dezelfde van onder de oorlog, want die zijn versleten of vernietigd door een meedogenloze repressie); die brave leerlingen uit het katholiek onderwijs (met een bevolking van ca. 1 miljoen). Geyl noemt dit „een zo klaarblijkelijk uit brede volkslagen wellende manifestatie". Besluit hij dit misschien uit het aantal aanwezigen? Er zijn 5 miljoen Vlamingen. Is dit de geschiedkundige die spreekt, de intellektueel, de man van de wetenschap?

Helder dringt het besluit zich dus op: Geyls deelname aan de Bedevaart belet hem er een rustig en gefundeerd

oordeel over uit te spreken. Hij ziet dingen die er niet zijn, zoals de demokratische geest en de breedheid van denken op religieus terrein. Andere, ernstige feiten ziet hij niet: dat deze bedevaart de voortzetting is van (daarom niet identiek aan) de vorige bedevaarten en van een traditie van fascistische mystiek, waarvan elke invloed op de jeugd (over wier aanwezigheid hij verheugd is) desastreuze gevolgen kan hebben. Geyl kan er terecht op wijzen dat de inhoud der toespraken zich gewijzigd heeft, dat de nadruk verschoven is. Maar ik ben ongerust dat dit alleen een taktisch trukje is, en geen fundamentele verandering in de geest van de leiding (zij kunnen daarbij best ter goeder trouw zijn). Want de beweging-zelf heeft nooit met haar verleden gebroken, officieel blijft ze in hetzelfde teken staan, en groepeert ze, onder de ouderen, steeds dezelfde mensen: middenstanders, mensen zonder bewuste politieke ideologie, nazigezinden: een beste voedingsbodem voor het fascisme. De arbeiders en syndikalisten op de Bedevaart zal men op zijn vingers kunnen tellen. Deze faktoren geven aan de beweging een eigen logica en impuls, terwijl de *woorden* van de leiding geen effekt resorteren van het ogenblik dat ze radikaal tegen die tendens zouden ingaan.

Is de IJzerbedevaart 1962 dus een fascistisch verschijnsel? Dat gaat mij te ver. Ik sluit niet volkomen uit dat er tenslotte iets goeds, progressiefs, uitkomt, al was het maar door prikkeling der politieke mandatarissen. Het is ook niet onmogelijk dat de invloed in de Volksunie van jonge universitairen en hun ekonomisch vrij linkse inzichten zal blijven toenemen. Maar dat dit *zal* gebeuren is een voorspelling die op wishful thinking berust. Mij lijkt het erg onwaarschijnlijk.

Maar Geyl heeft zich niet alleen laten meeslepen door de manifestatie. De argumenten waarmee hij bedoelde de Vlaamse collaboratie op haar juiste gewicht te schatten, zijn stuk voor stuk vals. Geyl geeft wel degelijk, was het niet in zijn toespraak, dan in zijn artikel, een „niet geheel ongevaarlijke vrijbrief aan het Vlaams hypernationalisme", zoals het Deventer

Dagblad schreef — en waartegen Geyl zo ironisch repliceerde in VN. Dat hij op andere plaatsen en o.m. in 1938 andere, waarschuwende, klanken liet horen jegens de Vlaamse nationalisten, heeft geen enkel belang ten overstaan van zijn optreden in 1962, op de bedevaart en in VN [6]. Terloops kan men er hem trouwens op wijzen dat deze tussenkomst zelfs in 1938 geen merkbare invloed heeft gehad, vermits het Vlaamse fascisme een bloeiende beweging werd. De mystiek van het nationalisme werkte dus veel meer determinerend dan de *woorden ertegen* van Geyl.

Bij al deze vaststellingen hoort een besluit. Geyl is een man van rechts. Het blijkt uit de aard van zijn argumenten over de collaboratie, uit zijn verrukking over de Bedevaart. Maar het wordt in de eerste plaats bewezen door het ontbreken van enige verwijzing naar de hoofdzaak in de Vlaamse kwestie, zowel wat betreft de oorzaken als de oplossingen. Dat is de eeuwenlange ekonomische onderontwikkeling van Vlaanderen en de ingrijpende gevolgen ervan op levensstandaard en onderwijs, ontwikkelingspeil en politieke rijpheid. Wat was de rechtstreekse oorzaak van deze onderontwikkeling? Het privaat initiatief was in onze streken niet geïnteresseerd. Zoals bekend is dergelijke desinteresse voldoende om een volk in armoede en onwetendheid te dompelen — zolang alternatieven blijven ontbreken. Interesse kan trouwens hetzelfde doen — gedurende een zekere tijd althans. Vandaag zijn de internationale banken wèl bereid, de industrialisatie van Vlaanderen te overwegen. Sommigen ontvangen hen met open armen, op voorwaarde echter dat hun voertaal Nederlands is: Wij willen Vlaamse patroons! Intussen worden de Waalse mijnen gesloten, en de Hoge Autoriteit verbiedt aan het langverwachte Kolendirectorium de gruizel staatsinmenging die het Belgische Parlement eraan had toegewezen.

Het Vlaamse vraagstuk, d.i. ook het Waalse, is dus een onderdeel van een wereldprobleem, waartoe vrijwel alles is terug te voeren.

Geyl ziet als hoofdzaak van de Vlaamse kwestie:

„het zich handhaven tegen kaste-privileges en het meerderheidsgevoel van een kleine maar altijd nog machtige verfranste groep in Vlaanderen." Als *historicus* heeft Geyl aan zoiets genoeg! Dat kaste-privilege niet bepaald een typisch Vlaams verschijnsel is, brengt hem niet aan het denken. Ook niet, dat die machtige groep, de Société Générale etc., niet Vlaams, niet Belgisch, maar internationaal is (nl. alle landen onder 'Westerse' invloed dekt). Moet het ons eigenlijk nog verwonderen, dat Geyl zeer veel verwacht van IJzerbedevaarten waar ongetwijfeld „Vlaams bewustzijn" wordt bijgebracht — dit wil dus zeggen, bewustzijn van *al die dingen, die het Vlaamse probleem niet zijn.*

De figuur Geyl — het woord is niet van mij, men zegt in de Vlaamse pers dat Geyl een figuur is — heeft voor mij toch nog enkele mysteries. Zo begrijp ik niet, dat iemand met zijn mentaliteit zo duidelijk geweten heeft, in 1940, welke kant hij moest kiezen. Of heeft hij misschien getwijfeld, en is hij daarom wat mild voor hen die helemaal overstag gingen? Misschien kan J. B. Charles eens een biografie van hem schrijven. Tenslotte snap ik ook niet wat Geyl in de PvdA komt doen, maar in Nederland liggen die dingen waarschijnlijk anders.

september 1962.

---

1 Sommige passages werden hier in reliëf gezet; dit gebeurde door De Standaard, niet door VN.

2 Wachtten ze daar trouwens niet erg lang mee? Ze hadden al 7 jaar nadenkens gehad, vóór de bezetting van West-Europa.

3 De tegenstelling tussen thanatische en erotische zinnelijkheid – zie Charles, VKKF.

4 Steeds weer opnieuw zijn deze in Vlaanderen bedreigd. Het Schoolpakt blijkt weinig fundamenteels te hebben veranderd, omdat het de officiële school niet beschermt tegen de katholieke invloed in het staatsapparaat, en aan de vrije school grote financiële voordelen biedt. De begroting van onderwijs is nu opgelopen in enkele jaren tot 27 miljard BFr. (dus meer dan 2 miljard gulden), dit is

méér dan landsverdediging (dat wil wat zeggen!); en hoofdzakelijk te wijten aan de uitgaven voor het katholiek onderwijs. Precies op dit ogenblik beginnen katholieken en liberalen „rationalisatie" van het departement te eisen: er moet nu 2 miljard af.

5 Frankrijk is begonnen met de industriële produktie van A-bommen. In 1964 zal het atoomleger, dat het „hoofdinstrument van de regeringspolitiek" wordt, operationeel zijn. Tegen 1969 zal het zijn uitgerust met H-bommen en raketten. Het Franse atoomleger zal alleen afhankelijk zijn van de Franse regering. Bedenkend dat de (tweede) grondwetsherziening van De Gaulle de absolute diktatuur instelt (volledige uitschakeling van partijen en parlement), kan men schatten dat er een redelijke kans bestaat op oorlog tussen nu en tien jaar.

6 Deze logica lijkt trouwens verdacht veel op die van een koloniaal die de negers laat afzwepen, maar ontkent racist te zijn op grond van zijn steun aan de Joden tijdens de oorlog; of van de voorstanders van de „bevrijding" van Oost-Duitsland en het stuk Polen achter de Oder, maar die geen fascist is omdat hij onder Hitler in een concentratiekamp zat. Het komt neer op: eens goed, altijd gelijk. Het omgekeerde van: eens gestolen, altijd dief.

Pandélis Prevelákis

VERZEN [1]

EENZAAMHEID

Jouw weggaan heeft het huis verweesd.
De bloemen welkten in de vazen
en 't geuren van 't pas geoogste veld
trekt nu hoog over onze muren.
De onpersoonlijke natuur kwam binnen toen jij ging.
Zij houdt mij aldoor bij de hand
en leidt mijn schrift
teer als een oudre zuster.
Maar als de onherroepelijke nacht gekomen is,
vernielen de eenzaamheid en de ondragelijke
vermoeidheid
de triomfen van de dag.
Ik heb nu niets anders meer dan jou!
In 't huis dat je onbeschermd achterliet
breekt de oneindigheid zijn golven
en als het zwarte water dat zich in zijn bedding keert
en wendt
klotst de verschrikking in mijn ziel.

Met het bewustzijn
dat rijpende vruchten zullen hebben,
hebben wij onze lichamen
gister in de winterse namiddag in zon gebaad
Voor ons was de warme aarde,
voor ons de groene horizon
en het zuivere licht

---

1 Vertaald door M. Blijstra - v. d. Meulen.

en de ontelbare handen van de zon.
In ons opende zich als een witte roos
goedheid en moed
en wij verdeelden onze vreugde als brood.
En zoals de jaren om de boom
de ringen van zijn leeftijd klemmen,
wikkelde de zonovergoten middag
om ons jonge lichaam
een gouden schors.

HELLEENSE KUST

Zee, kust en zon,
naakte lichamen in de golven,
— alle elementen van een epos!
En daarboven de zijden hemel,
zuiver, die reikt tot God's troon
die de engelen bewaren.
Woorden die temidden der mensen
niemand zal verstaan
rijzen naar mijn lippen.
Zuiverheid, liefde en vlammen
springen helder op in mijn ziel
en mijn hart kreunt, alsof het breken zal.

De Dood verstarde om voor mijn deur te wachten.
Doe open! Doe hem open!
Waarom bewaar ik mijn ziel nog in mijn borst!
Vanmorgen leken bij 't voorbijgaan
de cypressen op wapens
en de natgeregende aarde haakte
naar mijn handvol stof.
Doe open en ontvang de Dood!
Vuur zullen wij maken uit zijn knoken,
waarom bewaar ik mijn ziel nog in mijn borst,
de rechte voren, die ik opende,
verwachten nog ditzelfde jaar mijn zaad!

Jef Last

PORTUGESE VOLKSLIEDEREN

De toerist, die Portugal bezoekt, vindt in iedere gids de adressen van een aantal kelders en nachtclubs, waar hij 's avonds de beroemde 'fado' kan horen. In deze gelegenheden is alles kitsch van kitsch, — de gekleurde foto's van beroemde fado-zangers aan de wand, gemonteerd in een soort van kooitjes, waarvan de deurtjes openstaan, maar die 's nachts waarschijnlijk gesloten kunnen worden, omdat men ze anders zou stelen, — het geschilderde patio op de wanden, — de klederdrachten van de bedienende meisjes, en ook de honingzoete fado zelf is de kitschige imitatie van het echte volkslied.

Slechts heel, heel in de verte doet ze aan de Spaanse flamenco's denken, maar mist hun puntigheid en hartstocht.

Wel is het al liefde, wat de klok slaat, maar een liefde die bij haar eeuwige herhaling aan het leeglopen van een ton stroop doet denken.

Mevrouw Fernandez Lopes-Graça schrijft dan ook: „De buitenlander is geneigd slechts de beroemde Fado als het eigenlijke Portugese volkslied te beschouwen. Maar de Fado kan het Portugese volkslied evenmin symboliseren als vertegenwoordigen. Ze heeft geen kenmerken der folkloristische liederen van het land, maar is een produkt van de stedelijke half-cultuur en reeds volkomen gecommercialiseerd en gestandariseerd."

Over het echte volkslied echter zegt zij: „Het Portugese volk is een eenvoudig volk met nog voornamelijk patriarchale zeden; een beetje boerensluw volk, waarbij heidense betogingen vaak met Christelijke symbolen een merkwaardig mengsel vormen; een volk dat met geduld zijn zware, haast uitsluitend door

landbouw en visserij bepaalde leven draagt, maar dat buitengewoon muzikaal is en in het gezang de meest expressieve uiting vindt van zijn tegelijkertijd strenge en toch ook weer gevoelige inborst.

Het gaat in zijn lied op met een bijna rituele overgave, het kan de losmaking van lied en dans niet begrijpen, het bedrinkt zich dyonisisch aan zijn lied en dans, herkent zichzelf in zijn muziek, en vindt, van de wieg tot het graf, in die muziek zijn ware geestelijke voedsel."

Uit deze schat van volksliederen heeft mevrouw Lopes-Graça voor de uitgave Christian Wegner in Hamburg een prachtige bloemlezing samengesteld (Lieder aus Portugal), en uit deze bloemlezing heb ik dan weer enkele liederen gekozen voor Nederlandse vertaling.

PORTUGESE VOLKSLIEDEREN

Naar de Duitse vertaling van mevr. F. Lopes Graça, vertaald door Jef Last.

Waarom deed ik als zuigeling
Mijn ogen open?
Dat is toch eenvoudig!
Om jou te zien!

Waarom houd ik, gestorven,
Mijn ogen nog open?
Dat is toch eenvoudig!
Om jou te zien!

Je hebt de kaars gedoofd
in de kandelaar.
Nu moet je, mijn lief,
In het donker slapen!

Hoe hoog een lamp ook staat
Toch geeft ze steeds nog licht!

Hoe ver mijn lief ook wijlt
Steeds leeft hij in mijn hart.

Mijn lief, breng mij de lamp
Dat je mij liggen ziet
Of, beter dan een kaars,
Het licht van jouw twee ogen.

Nu ben ik heel alleen
O, help mij, straatlantaren.
Ik heb mijn lief verloren
En vind hem niet in 't donker!

Ik wil in een wijnkelder sterven,
Waar het vat mijn kist zal zijn
Met een glas in de hand wil ik sterven
In een lijkkleed, rood als de wijn.

Ik minde de wijn boven al
Alsof hij mijn God kon zijn,
Maar nu, mijn God, in het graf
Neem ik afscheid van de wijn.

Ik heb je gezien bij de was
Die je deed aan de beek, zonder zeep
Je waste met rozenwater
En de geur hangt nog aan je hand.

De geur hangt nog aan je hand,
De geur vervult heel je kleed,
Als ik sterf en jij blijft leven
Herinner je dan mijn beeld.

Herinner je dan mijn beeld
Herinner je mij in je hart,
Ik heb je gezien bij de was
Die schoon werd, ook zonder zeep!

Als ik niet werklijk van je houd
Mag het mij slecht vergaan!
Hemel en aarde, vuur en water
Mogen als vijanden tegen mij staan!

Het tortelduifje
Ai don, celidon
Is omlaag gevallen.
O mijn lief schatje,
In de kleine beek
Ai con-celidon
En nooit meer gezien
O mijn schat, o mijn liefste!

Wenend volgen, mijn liefste,
Al jouw passen mijn ogen
Als een soldaat in de oorlog
Volgt zijn generaal

Het tortelduifje enz.

Nu doet lente ontbloeien
Alom de bloemen
En ik, mijn liefste,
Ben hier. Steeds de zelfde!

Het tortelduifje enz.

Mij gaf mijn liefste' een zakdoek
Die ze zelf had geborduurd
De maan staat links, terwijl van rechts
De zon om 't hoekje gluurt
Het opschrift in het midden zegt
Dat liefde eeuwig duurt.

C. W. Rietdijk

VAN LITERATEN EN PRIETPRATERS of DE SOCIOLOGIE VAN DE FLAUWE KUL

„Het recept waarmee machthebbers van de oudere generatie zich trachten te beschermen tegen het kritische deel van de jongere generatie, kan dus als volgt worden samengevat: fundamentele kritiek bagatelliseren, oppervlakkige kritiek serieus nemen."

J. Eykelboom

1. Mirabeau was een nonconformist.

Tegenwoordig heb je ze ook. Ze lezen Harry Mulisch, of ze dragen een baard.

Zeden en gewoonten, waarden en taboes zijn, zoals we nu wel weten, slechts zelden afkomstig van Onze Lieve Heer. Ze vervullen daarentegen een functie bij het reguleren van menselijke betrekkingen. Ten dele in het algemeen belang, ten dele ten gerieve van een dominerende kaste. Ze zijn dan ook een weerspiegeling van heersende machtsverhoudingen, „gekristalliseerde politiek van eeuwen". Ook degenen, die een langzaam aanpassingsproces ertoe bracht, hun idealen te kanaliseren volgens het gevestigde patroon, de „soldaten met de maarschalksstaf in hun ransel", hielpen ze in stand houden.

Het lag voor de hand, dat het ancien régime de encyclopaedisten bestreed, zoals Karel V de Hervorming.

Maar de machthebbers van alle tijden hebben daarenboven steeds een merkwaardig fijn instinct tot zelfbehoud gehad. Reeds van verre voelden zij vaak of een ontwikkeling of een geesteshouding gunstig voor hen

was of schadelijk, of zij die moesten bevorderen of tegengaan.

Neem het subtiel raffinement waarmee Hitler het marcheren tot een kultus opvoerde en jazzmuziek verbood. Het eerste vanwege het gelijkschakelend effect van het „wir", het tweede onder meer omdat jazz veelal instinctief anti-disciplinerend werkt. Dat ging een hele stap verder. Het was trouwens ook aangepast aan een tijd waarin de massamedia alle levensgebieden binnendrongen, en de coöperatie van de gewone man bovendien méér ging inhouden dan het bukken voor de zweep.

Onze maatschappij werd gecompliceerder, en ook de grens tussen de bovenlaag en de rest ligt niet meer zo duidelijk. De methoden tot machtsuitoefening en beinvloeding pasten zich daarbij aan. Inbeslagname en censuur zijn niet overal meer de gangbare middelen om onafhankelijkheid van denken tegen te gaan.

2. Kroegjool en soortgelijke vormen van luidruchtige potsenmakerij zijn vanouds een middel bij uitstek geweest, waarmee in de corpora de eventuele wilde haren van de jonge intellectueel op de voor de gevestigde verhoudingen minst schadelijke wijze werden „afgereageerd". Nonconformistische neigingen werden zo op een dood spoor gerangeerd. Dat paste prachtig bij de tradities, het „mos", de „stijl" en de andere geinstitutionaliseerde flauwiteiten, en het hield de jongens bezig. Dat politiek daarentegen steeds min of meer taboe was, is natuurlijk geen toeval.

Die kroegjool zouden we zo'n beetje kunnen zien als prototype van het pseudononconformisme. Ik moet er aan denken bij veel wat er tegenwoordig aan literatuur en essays verschijnt.

Want, lezer, het nonconformisme is bij ons ontaard in zelfs nauwelijks meer gesystematiseerde flauwe kul.

De werkelijke drijfveer tot onafhankelijk denken, en dus tot elk waarachtig nonconformisme, is ergens *belang* bij te hebben. Een fel en intens belang, dat niet strookt met wat er in de gevestigde maatschappij bereikbaar is of geaccepteerd wordt. Blijf je aan dat belang waarde hechten, tegen alle weerstanden in, dan

moet je haast noodzakelijk een fanaticus zijn. Je moet toch iéts hebben van Luther, van Multatuli, of van Stalin toen hij de verdedigers van Moskou beval: „Sterf, maar trek niet terug". Een nonconformist die niets wil bereiken, die nergens naar tóé wil, is dan ook nagenoeg een contradictio in terminis. Het begin van elk nonconformisme dat iets om het lijf heeft is een ideaal. Zoals rechtlijnigheid het is van een doeltreffende verwezenlijking.

Nee, dan dominee Wawelaar. Die schrijft tegenwoordig lichtvoetig proza. Dat is een manier van zeveren die is aangepast aan de gelovigen in de god van de intellectuele of artistieke halfnozem van vandaag. De gelovigen in de gewone, aangrijpende noch ingrijpende, indrukjes en pleziertjes van alle dag.

Hij tracht je te suggereren, dat het belangrijke waarom het in het leven gaat, is wat je ziet op een terrasje, wat je voelt bij een bezoek aan je boekhandelaar of wat je denkt bij een vluchtige ontmoeting. Het Incidentele, het Nu, het Persoonlijke. Hij savoureert het alledaagse zoals de burgerman zijn after-dinner. Babbelend en kabbelend volgen de zinnetjes elkaar op, een aardig opmerkingetje hier, een vleugje humor daar.

Maar de Wawelaars, die in de huidige maatschappij de functie vervullen ons in slaap te sussen, hebben tenminste niet de pretentie, (onafhankelijk) te denken.

Wie bij ons wèl voor nonconformist doorgaan, dat zijn de bohemien-literaten. Nonchalance en afwezigheid van systeem, in denken en doen, in streven en beleven, kenmerken hun helden. Alleen een zekere gecompliceerdheid onderscheidt ze dan ook van de portieknozem. Ze leven er zo maar wat op los, van de ene dag in de andere. Als je overál lak aan hebt, dan kom je toevallig ook wel eens in strijd met de codes van de maatschappij. Vandaar de reputatie van nonconformisme van wie ze uitdachten.

Vrije liefde als systeem is taboe, maar deze helden zijn populair, al stappen ze van het ene bed in het andere, en de verhaaltjes krijgen alle aandacht in de recensiekolommen. Het doet er toch eigenlijk allemaal geen donder toe, vinden de schrijvers ervan in hun

nonchalante kleren, in hun nonchalante schrijftrant en in hun nonchalante figuren. Dus zijn ze ongevaarlijk. Het zijn de hofnarren van de burgerlijke maatschappij.

Het meer intellectueel geörienteerde neefje van dominee Wawelaar zegt het een beetje anders. „Betrekkelijk" heten bij hem geluk en vooruitgang, nood in de hongergebieden, conservatisme en progressiviteit, leugen en waarheid.

Streven plus intelligentie is planmatigheid. Sterk streven plus grote intelligentie is een visie. Maar de prietprater heeft geen visie. Zijn ontroeringen en dus zijn strevingen zijn te verward of te microscopisch.

Voor de radio verklaarde een humanist, dat het eigelijk maar „subjectief" was, wie er nu gelijk hadden, de humanisten of de christenen. Een ander vond het maar een humanistisch „geloof", dat de mensheid door weloverwogen handelen zijn lot kon verbeteren. Er zijn er ook die de wetenschap maar een „geloof" vinden.

Wanneer je niet ergens naar tóé wil, niet iets objectief wil aantonen op zijn minst — en waarom zóú je dat willen als het goede of de waarheid doorgaans niet even objectief zouden zijn als de thermometer —, dan begin je vanzelf te leuteren.

3. In geen periode hadden de geestelijke en maatschappelijke problemen een mate van gecompliceerdheid bereikt als in de onze.

En als altijd vonden de krachten van het behoud en van de reactie, de hele groep van hen die geestelijke of materiële goederen in bestaande irrationele verhoudingen hebben geïnvesteerd, *met feilloze intuïtie het daarbij aangepaste middel om hun belangen te behartigen.* Om een oplossing van de kernproblemen op een andere wijze dan de oude, tegen te gaan. Het was het middel van de verdoezeling.

Eeuwenlang leidde de godsdienst telkens weer de aandacht af op „imponderabilia in de ne dimensie" (Veblen.) Nu de oude dogma's vervaagden, doen de wawelaars en de leuteraars, de prietpraters en de literaten niet anders, in een jungle van gecompliceerde belangentegenstellingen, onbewuste geesteshoudingen en van

de oneindige veelheid van indrukken en ontdekkingen die de moderne samenleving ons biedt.

Werd die godsdienst in vroeger eeuwen, als stabiliserende factor bij uitstek, door alle conservatieve krachten gesteund, in onze tijd werd hij opgevolgd door een meer geseculariseerde irrationalistische beschouwingswijze van de problemen. En wel omdat die bij voorbaat elke waarachtige vooruitgang uitsluit. Niets is zo stabiliserend als een allesdoordringende mist. Naast een verwardheid die kan voortkomen uit de ongeëvenaarde ingewikkeldheid van de moderne problematiek is dit de enige oorzaak van en verklaring voor de wederopkomst van het irrationalisme. De vertegenwoordigers daarvan kunnen hierbij individueel soms wel even „onschuldig" zijn als hun voorganger de gelovige.

In de filosofie hebben we zo het „existentiële", in de psychologie o.m. het „metabletische". Een voortschrijdend detaillisme gaf verder het aanzijn aan een soort folkloristische sociologie, waarin een *lijn,* een onderzoeken van de verschijnselen vooral met het oog op hun functie bij de maatschappelijke vooruitgang, ontbreekt. En op alle terreinen een subjectivisme en relativisme: de ene opvatting is zo goed als de andere. De literaten zonder idealen of diepe ontroeringen en de prietpraat-essayisten spelen hier de minder vaktechnische partij, door een algemene vertroebeling van de sfeer, en door de aandacht af te leiden via de kultus van het alledaagse, waar het „nonconformisme" ook geen kwaad kan. Ze stimuleren niet zelden ook een onserieuze levenshouding, zo'n beetje in de geest van spel en humor.

Deze hele mentaliteit staat in de sterkste tegenstelling tot rationele rechtlijnigheid, tot het bewuste en doelgerichte denken zelf.

Het hier beschrevene lijkt mij één van de twee of drie belangrijkste sociologische verschijnselen van de twintigste eeuw.

In een tijd waarin bovendien velen in de meeste opzichten verzadigd raken, was het onder deze omstandigheden ook niet zo moeilijk, de aandacht van

kernzaken af te leiden of om te suggereren dat het er allemaal niet zo erg toe doet, dat alles subjectief en betrekkelijk is. Zo kun je niet alleen revoluties, maar ook evoluties tegengaan.

In mijn boek „Vooruitgang, cultuur en maatschappij" heb ik, naast vele andere zaken, voorgesteld om politici in het vervolg aan leugendetectortests te onderwerpen, en zo een einde te maken aan alle macht achter de schermen. Maar U voelt het al wel, het hier geschilderde klimaat is niet gunstig voor zoiets, en het voorstel ging tot nu toe verloren in de discussies over Nieuw-Guinea en Oud-Wassenaar, in het spel van de haalbare kaarten. Het is trouwens de vraag of de prietpraters c.s. de misleiding überhaupt wel als een misdaad beschouwen. Ze willen helemaal niets afdwingen. De ene waarheid is zo goed als de andere . . .

Meer nog ligt het in hun lijn, er helemaal niet op in te gaan. Ook van de gééstelijk corrupten is de doofpot het meest gebruikte wapen.

Kunst die geen verzinnelijking is van een ontroerende waarheid, geschriften die geen werkelijke problemen tot onderwerp hebben of zelfs het objectieve belang daarvan ontkennen, levens die geen worsteling zijn om het paradijs, zij illustreren tenslotte de wezenskenmerken van de middelmatigheid. Van de decadentie ook die we overal daar vinden waar een tekort is aan vitaliteit en waarachtige menselijke bewogenheid.

E. B. Mayer-Swart

WEMMICK EN EICHMANN

Er is iets vreemds in de boeken van Dickens. Aanvankelijk meent men hun personages te kunnen verdelen in duivels en engelen, maar bij nader toezien bespeurt men kleine trekjes die niet in dit schema passen. Dickens beschrijft Pickwick als een stipt en betrouwbaar mens met vaderlijke zorg voor zijn jonge vrienden, maar als hij voor Winkle moet gaan pleiten bij diens strenge vader, dan is hij zelf half dronken en zijn begeleiders zijn het helemaal. Bepaald geen gezantschap, waarvan men grote diplomatieke resultaten mag verwachten.

Micawber, die vrolijk geld lenend door de wereld gaat, omdat hij er van overtuigd is dat hij het morgen zal terugbetalen, laat een doodarme student borg voor hem staan. Als dan in een gesprek blijmoedig geconstateerd wordt, dat er nog een flinke lening opgenomen moet worden, leunt hij achterover in zijn stoel, speelt met zijn monocle en kijkt naar het plafond, maar houdt uit zijn ooghoeken Traddles (de borgsteller) nauwkeurig in de gaten. Hij voelt zich blijkbaar niet op zijn gemak, hij weet dus best dat het geen zuivere koffie is.

Spenlow, een keurig rechtsgeleerde, houdt zulke cynische praat over rechtszaken, dat je je afvraagt waar het recht nog door hem gediend wordt.

Maar dat zijn allemaal maar hele kleine trekjes, de schijnwerper blijft gericht op hun vriendelijkheid, keurigheid of wat Dickens dan ook tonen wil.

Het treffendste voorbeeld dat ik in dit opzicht ben tegengekomen, is Wemmick uit „Great Expectations". Wemmick is een advocatenklerk van middelbare leeftijd, die samen met zijn vader een soort volkstuinhuisje in een buitenwijk van Londen, Walworth, bewoont.

Het is opgezet als een miniatuur fortje, met een torentje, kanteeltjes, een gotisch deurtje (Wemmick gooit zijn stijlen wat door elkaar), een vlaggestok en een slotgracht met ophaalbrug (een plank over een sloot). Op het erf staat een kanon, dat echter zo klein is, dat het door een zeildoeken parapluutje beschermd wordt tegen de regen. Binnenin dat huisje, als een noot in een dop, zit een oude goedgemutste, propere heer voor een helder brandend haardvuur. Met glinsterende oogjes zit hij te wachten tot de pook roodgloeiend is. Wemmick kijkt vertederd toe, tot Aged P(arent) hem de pook geeft. Hij steekt die in het kruit en met een geweldige slag, die het huisje op zijn grondvesten doet schudden, gaat het kanon af. Aged P klemt zich aan de leuning vast om niet uit zijn stoel geslingerd te worden en roept: „Ik heb het gehoord, John ik heb het gehoord!" Zijn opgetogenheid is begrijpelijk, want de oude Wemmick is een tikkeltje hardhorend, zoals hij het zelf euphemistisch noemt. Wemmick knikt hem daarom maar eens hartelijk en langdurig toe. Het oudje haalt zijn brilletje te voorschijn om zijn zoon de krant voor te lezen. Veel profijt trekt Wemmick hier niet van, want behalve dat Aged P.'s stem klinkt, alsof hij door een sleutelgat spreekt, heeft hij ook nog de neiging om zijn hoofd of de krant in de brandende kaarsen te steken. Goedmoedig en onvermoeibaar blijft Wemmick de kaarsen wegschuiven, de krant uit de vlam houden, de oude heer hartelijk toeknikken, tot Aged P. zich in slaap leest. Wemmick haalt een blad met glazen en een zwarte fles met porseleinen stop; Aged P. ontwaakt en krijgt wat warms te drinken. De volgende morgen is het flink aanpakken, al voor het ontbijt wordt het vee en de hoenderhof verzorgd, de moestuin bewerkt, een wandeling gemaakt door het park en het fort geïnspecteerd. Te weten: een varken, wat kippen en konijnen, een broeibak met komkommers, een stukje grond zo doorgroefd met slingerpaden als een 18de eeuws calligrafisch opschrift, en het kanonnetje. Wemmick geeft het oudje te verstaan dat er zonder diens hulp niets van terecht zou komen. Na een ontbijt van verse warme broodjes, gebraden

worstjes en thee, verlaat Wemmick dit bolwerk van geluk. Wemmick wordt op weg naar Little Britain, het advocatenkantoor, waar hij werkt, een ander mens. Zijn houten gezicht wordt houtiger, zijn lange dunne mond gaat steeds meer op een brievenbus lijken, zijn kleine zwarte oogjes verscherpen zich. Maar ook innerlijk verandert hij, de ietwat zonderlinge, goedhartige zoon wordt een steenharde, droge klerk. Hij maakt zelf ook een scherp onderscheid tussen „Walworth sentiments" en „Official sentiments", spreekt op de zaak nooit over thuis en thuis nooit over de zaak.

Jaggers, zijn baas, is een advocaat voor kwade zaken, hij maakt er zijn beroep van misdadigers door middel van valse getuigen aan de gerechtigheid te onttrekken. In dit menslievende streven wordt hij terzijde gestaan door Wemmick. Wemmick engageert de mannen, die trouwhartig voor de rechtbank verklaren, dat zij op het tijdstip van de moord met de verdachte hebben zitten kienen of dammen. Alles loopt over Wemmick, hij ontvangt het geld, bezoekt de gevangenen, spreekt met hun familie, maar hij doet intussen of hij van niets weet. Alles moet aan Jaggers gevraagd worden. Wemmick voert alleen zijn opdrachten uit. Hij is niet verantwoordelijk voor de beslissingen en handelingen van de grote man. Maar ook onder elkaar houden ze de schijn op. Als één van de leveranciers van getuigen al te openhartig dreigt te worden, geeft Wemmick hem een paar ferme porren en zegt zachtjes: „Sufferd, domkop, moet je het hem (Jaggers) in zijn gezicht zeggen!" Het gaat allemaal heel duister toe. Jaggers doet of het eerlijke getuigen zijn en Wemmick weet ook al niet beter. Zo brengt Wemmick zijn dagen in Little Britain door, van de ene rechtsverkrachting stapt hij naar de volgen schurkigheid, onverstoorbaar en cynisch. 'sAvonds wandelt hij door de straten van Londen naar huis, begroet Aged P. hartelijk en opgewekt, knutselt wat aan zijn huisje en schiet om negen uur precies het kanon af.

Wemmick doet mij sterk denken aan al die plichts-

getrouwe ambtenaren in het Derke Rijk, die zo vlijtig lijstjes invulden, treintjes lieten lopen en gifgas bestelden. Om het in één naam samen te vatten: aan Eichmann.

Ook zij waren niet verantwoordelijk, ook zij moesten alles aan de grote man vragen, ook zij hielden de schijn op. Sonderbehandlung! Maar ook zij hadden zo'n gezellig huiselijk leven, ook zij harkten in hun tuintjes, figuurzaagden en dronken heel knusjes met moeder de vrouw een Täschen Kaffee. Ook zij praatten thuis nooit over hun werk. Net zoals Wemmick moeten ze thuis een ander mens geweeest zijn.

Hoe het anders te verklaren dat hun families zich na de oorlog — toen ze dus alles wisten van vaders dagtaak — zich weer bij hen voegden?

En dat soms ver van die Heimat, zonder geld, zonder vrienden, zonder macht, gedoemd obscuur te blijven? Als men zoveel opgeeft dan moet daar iets tegenover staan. En dat stond er ook, n.l. Fritz met al zijn liefde, hartelijkheid, gezelligheid, kortom een man als Wemmick.

Ik geloof niet dat Dickens de consequenties van Wemmicks gewetenloosheid heeft doorzien. Dickens was er de man niet naar om iets door te denken. Hij zag, noteerde met ongelooflijk scherp waarnemingsvermogen, maar daarbij bleef het. Het lijkt wel of die dingen er zijns ondanks in kwamen. Dickens dacht er hoogstwaarschijnlijk niet over na; hij schreef het op, omdat hij het gezien had.

Chesterton vertelt over een oude dame die met hem over een figuur van Dickens sprak en geheimzinnig fluisterend zei: „Dickens wist het niet, maar hij dronk". Dickens wist het niet, maar Wemmick was een schurk.

KORT BESTEK

Hygiëne

Het drama van Nieuw-Guinea wordt afgesloten met de overbrenging van de stoffelijke overschotten der omgekomen jonge mensen naar ons land. Als 'burgers' erheen gestuurd moesten ze er als militairen hun leven laten. Daarna werd bekend gemaakt dat terugbrenging niet door de regering zou worden op zich genomen: 'alleen de heenreis' werd bekostigd, schreef men bitter in de kranten. Onze regering had terstond hierop een plausibele reden klaar: het kon niet om redenen van hygiëne. Tenslotte kon het dan toch weer wel. Wie zal voortaan de regering nog op haar woord geloven? Toegegeven dat in de gehele Nieuw-Guinea-politiek het element geestelijke hygiëne al geen rol gespeeld heeft, was het toch, waar men zo vaak van geestelijke volksgezondheid de mond vol heeft, tenminste tegenover de tragische feiten een minimale fatsoensgrond geweest niet met argumenten te draaien en met het leed der nabestaanden te sollen. Hier vierde de hypocrisie een triest hoogtij, van begin tot eind, van burgerpak tot doodskleed.

Binnenlands

De minister van Defensie heeft zich vergist in de gezondheidstoestand van 340 beroepsmilitairen die wegens lichamelijke ongeschiktheid uit de dienst ontslagen zouden worden maar bij nader bezien van de sociale consequenties door de vakbonden voor hem er toch nog wel als ferme jongens stoere knapen bij door konden. Beter ten halve gemarcheerd dan ten hele geblunderd.

Binnenlanden

Naar wij uit gewoonlijk betrouwbare bron vernemen zal de minister van buitenlandse zaken (zie

Luns) zich binnenkort op een excursie naar de binnenlanden van Nieuw-Guinea begeven om vertegenwoordigers van enkele nog onontdekte stammen van door de eeuwen trouwe koppensnellers te ontmoeten.

Dachau en A.S.C.

Wat mankeert er aan het Amsterdamse Studenten Corps dat het soms tot de grofste piëteitsloosheid en smakeloosheid neigende leden tot zijn voormannen kiest? En dat het tegen hen pas schoorvoetend maatregelen neemt nadat hun wangedrag als Nederlander buiten het corps is gesignaleerd? Wat mankeert er aan opvoeding en onderwijs in ons land, dat zeventien jaren na de oorlogsmisdaden de voor latere verantwoordelijkheden voorbestemde spes patriae een vrolijke imitatie opvoert van wat de gruwelijkste schande van deze eeuw uitmaakt en nog in nameloos leed voortduurt terwijl hier te lande studerenden 'es nicht gewusst haben' waar het om gaat? Welke drastische herzieningen kunnen zulk wanstaltige geestesgesteldheid in een op haar elitetradities trotse studentengroepering uitbannen en vergoeden? En wat doet ons geschiedenisonderwijs?

A. D.

EX LIBRIS

Het komt maar zelden voor dat een nieuwe Nederlandse roman onontkoombaar onze aandacht opeist, nog minder dat deze dwingt tot de confrontatie met een nieuwe romanschrijver. Van **J. B. Charles**, dichter, polemist, en in de beste zin van het woord pamflettist van belang, verwacht men niet allereerst een roman, en men leest deze, benieuwd hoe de schrijver ook dat wapen hanteert. Zal het een tweegevecht met zichzelf zijn, zoals de meeste romans van sterk subjectieve auteurs? Of zal het toch een wereld van mensen en hun wrijvingen oproepen, en een tijd? Zal het een met vaste hand gecomponeerd verhaal blijken? Het is duidelijk dat Charles zich bewust is geweest van de geheel andere eisen van schrijverschap die de roman aan hem stelde en dat hij daaraan niet heeft willen ontsnappen. Is hij er in geslaagd zich daaraan te houden? Ik moet bekennen, dat ik, door romans toch al moeilijk te overtuigen, na de verrassing van de eerste hoofdstukken die met vaste hand een roman lijken op te trekken, bij het begin van het laatste hoofdstuk nog niet wist of ik het tenslotte een geslaagde roman zou vinden of tenslotte toch een mislukking: dat laatste gedeelte kon nog alles ophalen of doen vallen als in een spannende wedstrijd met tot het laatst toe een onzekere uitslag. Wat dat betreft is het voor mij een spannend boek geworden, zij het dan in deze ongebruikelijke zin.

Maar ook overigens heeft het mij niet verveeld, wat voor een moeilijk te veroveren romanlezer een groter lof is dan het lijkt. Het heeft de proef van het wakkerhouden glansrijk doorstaan, het is aan het gevaar van langdurig en ten slotte definitief blijven steken ondanks een onderbreking die al noodlottig leek te gaan worden ontkomen, en ik heb tenslotte de dreiging van de afloop moeten afremmen en met de hand op het slot het lezersoog van te vroeg te weten te komen weerhouden. Zijn dat criteria voor een literaire beoordeling? Volgens mij voor het lezen van een roman wel degelijk, en meer dan men gewoonlijk laat gelden.

Ik heb **De vrouw van Jupiter** (Bert Bakker, Den Haag 1962) dan wel niet in één adem maar in drieën en wel met weer toenemende aandacht uitgelezen, en niet als lezer of juist weer wel als bewust lezer telkens weer naar vroegere plaatsen in het boek teruggegrepen of driftig gezocht om te weten of de schrijver wist wat hij deed, nakwam wat hij begonnen was, en de lezer kon zien aankomen wat er gebeurde, kortom telkens de bouw van de roman en de informatie van de lezer gecontroleerd. Raakte hij personen onderweg kwijt zonder er zich meer om te bekommeren, verloor

hij figuren uit het oog, waren er handelingen vermeld die ergens voor moesten dienen zonder er tenslotte gebruik van te maken? Het leek hier namelijk nogal eens op, en men houdt er al rekening mee dat het verhaal zich in een veelheid van uitgestorte anecdotes en episodes verliest, als hij tenslotte toch eenmaal geïntroduceerde personen weer terug – en eenmaal begonnen handelingen weer oproept en er de consequenties van trekt. Soms zo gewaagd op het nippertje, zo op het laatst en zo summier, dat het meer aan goed geheugen en intelligentie te danken lijkt dan aan compositie dat hij er nog op terugkomt.

Op drie gegevens ademt het boek, op drie sporen beweegt het zich, en de vraag houdt de lezer ook bezig wat nu de hoofdzaak, het hoofdspoor is. Is het een beeld van de verzetsjaren in ons land en hun nawerking waaraan de hoofdfiguur tot ver in het buitenland: Londen, Canada, New-York niet ontkomt? De episoden van de verzetshandelingen zijn in elk geval het meest met vaste hand geschreven, goed van actie, van karakteristiek (van verzetsman en landverrader beide), van beschrijving, van proza. De latere milieus kent of beheerst de schrijver veel minder en maken daardoor een geforceerde indruk, ze zijn ook doorspekt van meer willekeurige, opgevangen anecdotes die de roman weinig baten en op zichzelf blijven hangen als korte verhalen om in (niet ieder) gezelschap te vertellen. Wij zijn gelukkig met het stuk verzetsroman; tot nog toe bestaan er – het is begrijpelijk – meer bezettings- dan verzetsromans en deze laatste tekenden het verzet soms negatief en in elk geval onvoldoende. De vertrouwdheid met de sfeer in het noorden van het land, in episodes als de jachtpartij en het openen van het testament, verhoogt de indruk van authenticiteit der verhaalde verzetshandelingen die ze inleiden.

Maar, geen film zonder liefdesgeschiedenis, zo lijkt het ook met deze roman te gaan. Zonder dat het echter de roman van een liefde wordt, want elke episodische relatie wordt zo niet opzettelijk uitgewist dan toch onvoltooid gelaten. Het bewijst dat het geen liefdesroman wil zijn maar – toch weer – de roman van een subject, zoals eigenlijk haast alle jeugdromans zijn die zich tot elke leeftijd van hun auteur kunnen voortzetten als deze niet een geboren louter romanschrijver-en-mensenuitbeelder is, en hoe zeldzaam zijn die, tenslotte alleen enkele groten. Zo is het toch een roman van autopsychologie geworden, of gebleven, van de afrekening met een ingeboren en door het verzet niet overwonnen maar verder ingevreten bestaanangst die naar het onduidelijk noodlottig einde voert vlak voordat de hoofdfiguur tot de consequenties van het gewone leven in gewone omgeving zal terugkeren. Daar tenslotte gaat het boek over en die subjectiviteit verzwakt het als roman. Noch de angst waarnaar het boek de moed der wanhoop

had kunnen heten, noch de vrouw (-en figuren) waarmee de confrontatie schimmig, vluchtig en zonder notie van de partner blijft, zijn er genoeg uitgewerkt om de roman naar dat zwaartepunt te verplaatsen, en de poging het met de titel toch daarheen te verleggen, waar de roman door een vaaggebleven mythe en mysticisme over de relatie van man tot vrouw het zwakst blijft, doet deze overhellen als een toren van Pisa.

Voorzover de roman zo hoog of diep grijpt naar de bestaanszin zelf, had hij naar het symbool dat daarvoor (tweemaal) wordt opgeroepen eer nog 'de zwanesnavel', kunnen heten die hier de zwanezang van de hoofdfiguur wordt, of naar de meest substantiële, concrete en suggestieve gedeelten van het boek: de onderduiker, want over dezen handelt het verzetsdeel van het boek in feite, en het verdere in essentie, want als deze van saboteur tot deserteur en eindelijk levensvluchteling in Amerika geworden daar vergeefs voor zichzelf tracht te verdwijnen, krijgt dat onderduiken een zijn gehele leven omspannende en aanvretende portée. Maar als het boek geslaagd is althans om een weerspannig lezer te boeien, dan is het toch vooral om de authentieke en genuanceerde uitbeeldingen van de spanningen en tegenstellingen in het verzet, de onvervaarde vraag naar psyche en drijfveren van verzetsman en landverrrader en de talrijke onderlinge verschillen daartussen, waaruit de vraag naar de zin van het verzet en vervolgens van het bestaan alle overige afleidingen ten spijt klemmend hoewel niet dominant genoeg naar voren komt.

A. D.

Aan dit nummer werkten o.a. mee:

B. v. Delfshaven, Ootmarsumsestraat 95, Almelo, leraar M.O.; publiceerde o.a. gedichten en verhalen, sinds 1949 voornamelijk in De Nieuwe Stem.

Ellen Warmond, p./a. Letterkundig Museum, Groenmarkt 6, Den Haag, assistente-conservator Letterkundig Museum; publiceerde o.a.: „Weerszij van een wereld" (ged.), „Warmte, een woonplaats" (ged.), „Paspoort voor Niemandsland" (roman).

Let op het nieuwe gironummer
252646
waarop het abonnementsgeld gestort moet worden !

De Nieuwe Stem

Bijzondere afleveringen die nog leverbaar zijn:

★ GELOOF-ONGELOOF, een discussie over dit onderwerp, waarvan deelnemers: W. F. Wertheim, J. J. Buskes, O. Noordenbos, B. Delfgaauw, J. Kruithof, Leo Apostel en anderen.
128 pag. (2 delen) **ƒ 3,– /Bfr. 50**

★ 12 OP 1 BALCON, waarin besproken worden: Soekarno, Ho Chi-minh, Kassem, Nasser, Tito, Verwoerd. Bourguiba, De Gaulle, Nkrumah, Salazar, Trujillo, Castro.
Een confrontatie met bestuursvormen, die gekenmerkt worden door duidelijk dictatoriale trekken.
Inleiding en samenvatting van Prof. Fr. de Jong Edz.
160 pag. en uitslaande illustratie **ƒ 3,75/Bfr. 60**

★ GARCIA LORCA-NUMMER, geheel gewijd aan de op 19 augustus 1936 vermoorde grote Spaanse dichter, met medewerking van: Prof. Dr. G. J. Geers, Francisco Carrasquer, Hendrik de Vries e.a. Met foto.
48 pag. **ƒ 1,50/Bfr.25**

★ SPANJENUMMER, een zeer objectieve beschouwing van de huidige toestand in Spanje en een vlammend protest tegen het Franco-regiem. Samengesteld door Dr. G. J. Geers, met medewerking van o.a.: Francisco Carrasquer, Jef Last, Albert Helman, Z.E. J. M. de Semprún Gurrea en vele anderen.
104 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties ƒ 2,80/Bfr. 40

★ KUNSTPOLITIEK NUMMER met medewerking van: Prof. N. A. Donkersloot; Mr. G. J. P. Cammelbeeck; Mr. A. de Roos; J. Kassies; J. Meulenbelt; Ben Groeneveld †; J. B. Bakema; Mr. Fr. M. Th. Klaver; Marcel van Matena; 100 jaar kunstpolitiek „Van neen tot grondwetsartikel".
108 pag. **ƒ 3,– /Bfr. 50**

★ DROOGSTOPPELNUMMER, met medewerking van: W. F. Wertheim, Mevr. A. Romein-Verschoor, P. Spigt, G. J. Resink, J. J. Buskes, J. B. Charles en Th. van Tijn. Hierin o.a. heropening discussie over de zaak van Lebak en voor het eerst in de geschiedenis een foto van Batavus Droogstoppel.
120 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties ƒ 3,25/Bfr. 45

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij
UITGEVERIJ „NIMO" MONNICKENDAM
Kerkstraat 48-50 - Giro 256907 - Telefoon (02995) 336